

Arbeidsmarktbeleid

Wie de arbeidsmarkt wil beschrijven, staat voor een haast onmogelijke opgave. Talloze werknemers bieden allerlei soorten vaardigheden en kennis aan in ruil voor niet alleen loon, maar ook allerlei andere wensen zoals met betrekking tot arbeidstijd, werkomstandigheden enz. Aan de andere kant bieden tal van werkgevers arbeidsplaatsen aan waaraan meer of minder aantrekkelijke taken zijn verbonden, maar ook een bepaalde geldelijke beloning, status en andere materiële of immateriële voordelen. Wanneer vrager en aanbieder op een bepaalde geografische plaats en binnen allerlei wettelijke kaders met elkaar overeenstemming kunnen bereiken over het vervullen van de arbeidsplaats, komt werkgelegenheid tot stand.

Het zal duidelijk zijn dat niet dikwijls aan alle wensen van de aanbieder van arbeid, noch aan die van de vrager ervan zal worden voldaan. Weinig banen zijn altijd even leuk en afwisselend en bieden ook op lange termijn voldoende perspectieven, terwijl ook maar weinig arbeidskrachten altijd even ijverig, betrouwbaar, creatief en intelligent bezig zijn. Er zal dus vrijwel steeds voor beide partijen op de arbeidsmarkt sprake zijn van een zekere discrepantie tussen wat gevraagd en aangeboden wordt, maar dat hoeft bepaald niet altijd een bezwaar te zijn voor het bereiken van overeenstemming tussen vrager en aanbieder. Beide partijen kunnen zich inschikkelijk tonen en met minder dan het optimale genoegen nemen.

In een aantal gevallen zijn de discrepanties echter te groot en komt geen overeenstemming tot stand. Wanneer nu een werkwillige aanbieder van arbeid er om de een of andere reden steeds maar niet in slaagt een baan te vinden die aansluit bij zijn mogelijkheden, blijft hij „langdurig werkloos”; wanneer een aanbieder van een arbeidsplaats er om de een of andere reden steeds maar niet in slaagt een arbeidskracht naar zijn wens te vinden, bestaat een „moeilijk vervulbare vacature”. Zijn er tegelijkertijd betrekkelijk veel langdurig werklozen en moeilijk vervulbare vacatures, dan is er iets mis op de arbeidsmarkt. De partijen vinden elkaar niet of de discrepanties van vragers of aanbieders zijn zo groot dat beiden geen overeenstemming kunnen bereiken. Het aanpassingsvermogen aan beide kanten schiet te kort. In die situatie kan de overheid de helpende hand bieden door de partijen met elkaar in contact te brengen (b.v. via de arbeidsbureaus) of de discrepanties van (een van of omscholingsprogramma's) beide partijen zodanig te verminderen (b.v. door subsidies) dat zij wel tot overeenstemming kunnen komen. Dat is dan, simpel gesteld, het arbeidsmarktbeleid.

Deze inleiding had ik nodig om aan te kunnen geven hoe complex en veelomvattend het arbeidsmarktbeleid in wezen is. Ik wil daarop wijzen omdat de laatste tijd veelvuldig wordt gehoord dat de frictiewerkloosheid voortdurend toeneemt en dat aan die „onnodige” werkloosheid die het gevolg is van het gebrekkig functioneren van de arbeidsmarkt maar eens een eind moet worden gemaakt. Waarschijnlijk doelde ook Drs. P. H. Gommers, directeur arbeidsmarktbeleid van het Ministerie van Sociale Zaken, hierop toen hij stelde: „We moeten de arbeidsmarkt niet als bliksemafleider ge-

bruiken voor de macro-economische problemen”.

Nu steeds duidelijker wordt dat van het globale macro-economische beleid gericht op het stimuleren van de bestedingen en het beperken van de reële arbeidskosten op korte termijn geen grote successen mogen worden verwacht bij de bestrijding van de werkloosheid, moeten we ervoor waken niet alle heil te verwachten van een „intensivering van het arbeidsmarktbeleid”. Het enige dat op dit gebied mogelijk is, is het wegnemen van zoveel mogelijk institutionele belemmeringen, het verkleinen van de informatiekloof en het hier en daar toedienen van prikkels om vragers en aanbieders over drempels te helpen.

Daarbij behoeven we niet in de eerste plaats — zoals de Commissie van Economische Deskundigen in haar jongste rapport — te denken aan financiële prikkels (hierboven toegevoegd ik al dat het loon maar een van de vele factoren is die een rol spelen). De mogelijkheid negatieve prikkels (b.v. het intrekken van uitkeringen bij onvoldoende bereidheid „passende arbeid” te aanvaarden) toe te dienen, moet wel als stok achter de deur aanwezig zijn, maar ik verwacht er weinig heil van deze stok nu plotseling krachtig te gaan hanteren. Veeleer zou ik willen pleiten voor positieve stimulansen, zoals verbetering van de kwaliteit van arbeidsplaatsen, verbetering van stageplaatsen voor scholieren in bedrijven, het herwaarderen van ongeschoolde arbeid, humanisering van de sollicitatieprocedure, adequate voorlichting en voorbereiding van scholieren op het beroepsleven, verbetering van de informatievoorziening (arbeidsbureau nieuwe stijl) en talloze andere mogelijkheden die te bedenken (en bedacht) zijn. Maar dan nog moeten we niet verwachten dat al deze maatregelen plotseling op korte termijn veel effect zouden sorteren. We kunnen slechts met spijt vaststellen dat de betreffende maatregelen tien jaar eerder hadden moeten zijn getroffen. Het ontwerpen en het effectueren van beleid vergt jaren en jaren.

Daarnaast is er een systematische evaluatie nodig van de maatregelen die worden getroffen. Wat is het effect van b.v. de loonsuppletteregeling? Hoeveel ondernemers (niet alleen de grote) zijn met de verschillende mogelijkheden op de hoogte? Het is in onvoldoende mate bekend welke maatregelen nu meer of minder succesvol zijn. Om daar achter te komen is veelvuldig experimenteren nodig, waarbij het regionale aspect niet over het hoofd mag worden gezien; dat is essentieel voor elk arbeidsmarktbeleid.

Ten slotte de vraag: is een intensief arbeidsmarktbeleid thans zoveel noodzakelijker dan vroeger? Deze vraag zou ik met ja en nee willen beantwoorden. Niet omdat de schoolverlaters nu zoveel slechter dan voorheen een hamer kunnen vasthouden, maar wel omdat bij hoge werkloosheid een grote frictiewerkloosheid zoveel hinderlijker overkomt. Bovendien kan elke inschakelde werknemer een belangrijke bijdrage leveren aan de economische ontwikkeling. In tijden dat die ontwikkeling niet meer zo vanzelfsprekend is, moeten we scherp op deze kleine dingen letten.

L. van der Geest

Inhoud

<i>Drs. L. van der Geest:</i> Arbeidsmarktbeleid	765
Column Regeringen en sociale partners, <i>door Prof. Dr. A. Peper</i>	767
<i>Drs. K. A. Koekkoek, Drs. J. Kol en Prof. Dr. L. B. M. Mennes:</i> De Nederlandse industrie: concurrentievermogen, comparatieve voor- delen en goederensamenstelling van de internationale handel (III) ...	768
Vacatures	772
<i>Drs. S. E. Pronk:</i> Jaarverslag, publikaties en studierapporten van de Rijksplanologische Dienst	773
<i>Dr. J. H. C. Lisman:</i> Speuren naar lognormaliteit	776
Europa-bladwijzer Het Bremens muntplan, <i>door Drs. E. A. Mangé</i>	780
Maatschappijspiegel Verzorgingsstaat en overheidsbudget, <i>door Drs. H. J. van de Braak</i> ..	783
Boekennieuws Leland S. Burns en Leo Grebler: The housing of nations, <i>door Prof.</i> <i>Dr. L. H. Klaassen</i>	786
Hans van den Doel: Het bieftuksocialisme en de economie, <i>door Prof.</i> <i>Dr. A. Heertje</i>	788
Mededelingen	788

Komkommertijd? In ESB staan altijd belangwekkende artikelen.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:
STRAAT:
PLAATS:
Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):
Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB,
Antwoordnummer 2524
3000 VB ROTTERDAM Handtekening:

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. van der Geest.
Redactie-medewerker: T. de Bruin.*

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
3062 PA Rotterdam; kopij voor de redactie:
postbus 4224 3006 AE Rotterdam.
Tel. (010) 14 55 11, administratie: toestel 3701,
redactie: toestel 3790.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 137,28 per kalenderjaar
(incl. 4% BTW); studenten f. 96,72
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).

Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945,
of op bankrekening no. 25.50.56.877 van
Bank Mees & Hope NV, Coolsingel 93,
3012 AE Rotterdam, t.n.v. Economisch
Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,30
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.

Advertentieverkoop:

Roelants/EPR
Postbus 53021
2505 AA Den Haag
Telefoon (070) 50 33 00
Telex 33101

Alle orders worden afgesloten en
uitgevoerd overeenkomstig de
Regelen voor het Advertentiewezen.

Stichting

Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
3062 PA Rotterdam, tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Regeringen en sociale partners

Enige tijd geleden vestigde ik in deze kolommen de aandacht op een verschijnsel, dat ik de *politisering* van de arbeidsverhoudingen noemde 1). Daarmee doelde ik op het streven van werkgevers en werknemers om zich er op bijna alle terreinen van het maatschappelijk leven een eigen opvatting op na te houden. In visie- en actieprogramma's is bijna geen enkele zaak van politiek en publiek belang aan de aandacht ontsnapt. Zij hebben veel weg van alternatieve regeringsprogramma's. Deze ontwikkeling is met kracht ingezet na de invoering van de vrije loonpolitiek (1968).

Het gaat hier overigens niet om een volstrekt nieuw maatschappelijk verschijnsel. Altijd hebben werkgevers- en werknemersorganisaties, zeker in het verzuilde Nederland, zich (vaak stilzwijgend) met de politiek bemoeid. Men kan de geleide loonpolitiek van na de oorlog juist zien als een geslaagde poging tot afstemming tussen regering en sociale partners. Waarbij — een veel gemaakte vergissing — niet de krachtige positie van de regering doorslaggevend was voor het succes, maar de bereidheid van de sociale partners tot nauwe samenwerking met de regering bij het voeren van een sociaal-economische politiek.

Wat echter naar mijn inzicht wel nieuw is in de ontwikkelingen van het laatste decennium, is het expliciete en brede karakter van de programma's waarmee de sociale partners het gesprek (of gevecht) met de regering willen aangaan. Door programma's in de publiciteit te brengen verschaffen de partners zich een onderhandelingsbasis met de regering. Door een „uitruil” met de regering — hier belastingverlaging, daar weer verhoging van de kinderbijslag — proberen zij voor zich zelf een gunstig onderhandelingsklimaat te scheppen. Deze z.g. „trade-offs” tussen regering en sociale partners zien we in steeds meer landen, met meer of minder succes, optreden.

Wat ook nieuw is — zeker in Nederland en de Scandinavische landen —, is dat er vooral van de kant van de vakbeweging steeds meer immateriële eisen

(m.n. zeggenschapsvergroting) aan de regering worden gesteld. Naast geld kan de regering ook wetten „aanbieden” in ruil voor een bescheidener opstelling bij de onderhandelingen over de primaire arbeidsvoorwaarden. Nieuw en permanent is verder dat de samenhang tussen het gebeuren in de private en publieke sector zo sterk is geworden, dat regering en sociale partners — of zij willen of niet — elkaar hoe dan ook tegenkomen. De publieke en particuliere sector — en dat is het grote verschil met vroeger — zijn als het ware communicerende vaten.

Omdat in een tijd van teruglopende economische groei regeringen sterker de noodzaak voelen van afstemming van hun beleid op dat van de sociale partners, is de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO/OECD) al enkele jaren geleden gestart met een (studie)programma waarin dit vraagstuk centraal staat 2). Van 10 tot 13 juli jl. werd aan dit thema in Washington een vierdaagse conferentie gewijd: *Collective bargaining and government policies*. Als deelnemer aan deze conferentie, waar delegaties uit 22 landen aanwezig waren, viel mij een aantal zaken op:

1. een toch vrij algemene opvatting dat er — ondanks alle pogingen tot verbetering — voor een lange reeks van jaren geen uitzicht is op een groei die wij in de jaren vijftig en zestig hebben gekend;
2. het inzicht dat zonder medewerking van de „bargaining parties” er helemaal geen sprake kan zijn van terugdringing van inflatie en werkloosheid;
3. de onmogelijkheid voor vele regeringen om in dit opzicht tot enigerlei gecoördineerde aanpak te komen vanwege de zeer gedecentraliseerde structuur van de arbeidsverhoudingen;
4. de loonontwikkeling werd bepaald niet als de enige hoofdoorzaak aan-

gewezen voor de economische stagnatie;

5. bij een minderheid vond men de opvatting terug dat regeringen pas werkelijk een gesprek met de sociale partners aankunnen wanneer zij de moed hebben een visie op de lange termijn (incl. maatschappelijke hervormingen) op tafel te leggen. Maar helaas: het korte termijn denken overheerst ook in de politiek;
6. nogal wat economen in dit gezelschap wezen erop dat er in de economische wetenschap nauwelijks plaats is ingeruimd voor het — voor het begrijpen en sturen van de volkshuishouding — zo belangrijke „bargaining process”.

Dit zijn maar enkele punten uit een veelheid van, veelal, interessante werkstukken en discussies die in de conferentie aan de orde waren 3). Voor binnenlands gebruik kan men de conclusie trekken dat de ontvangst van *Bestek '81* van het kabinet-Van Agt door de sociale partners niet de verwachting wekt dat erg veel van de voornemens zal kunnen worden gerealiseerd. Een smal economisch draagvlak vraagt om een breed maatschappelijk draagvlak. Dit laatste is beslissend voor het voortbestaan van dit kabinet. Daarom zal de uitkomst van het arbeidsvoorwaardenoverleg dat in de herfst start, beslissen over het lot van dit kabinet.

1) Politisering, verantwoordelijkheid en welzijn, *ESB*, 12 oktober 1977.

2) Zie b.v. *Socially responsible wage policies and inflation*, OECD, Parijs, 1975.

3) Het ligt in de bedoeling dat de conferentie-„papers” zullen worden gepubliceerd.

De Nederlandse industrie: concurrentievermogen, comparatieve voordelen en goederensamenstelling van de internationale handel (III)

DRS. K. A. KOEKKOEK*

DRS. J. KOL*

PROF. DR. L. B. M. MENNES**

Onderstaand artikel 1) is het laatste van een drietal artikelen over de internationale concurrentiepositie van de Nederlandse industrie. Dit artikel richt zich op de effecten van de veranderingen van de goederensamenstelling van de buitenlandse handel in industrieproducten op de werkgelegenheid en het inkomen in Nederland. Daarbij worden twee groepen van handelspartners onderscheiden: de ontwikkelingslanden en de ontwikkelde landen.

Dit artikel is het laatste in een reeks van drie, waarin aandacht wordt gegeven aan de positie van het Nederlandse bedrijfsleven in relatie tot de internationale handel. De — grotendeels empirische — analyse beperkt zich daarbij tot de verwerkende industrie. Voor deze groep van bedrijven worden vooral de effecten van de internationale handel in hun producten op werkgelegenheid en inkomen in beschouwing genomen.

In het eerste artikel 2) werd onderzocht hoe het concurrentievermogen van de Nederlandse producenten zich van 1970-1974 ten opzichte van de buitenlandse aanbieders heeft ontwikkeld. Het bleek, dat het concurrentievermogen van de Nederlandse industrie in die jaren duidelijk is verslechterd. Berekend werd, dat dit heeft geresulteerd in een vermindering van de totale werkgelegenheid in de industrie met 1,4% over de genoemde periode. De werkgelegenheidsverliezen bleken te zijn geconcentreerd in zes sectoren: de voedingsmiddelenindustrie (veehouderijproducten), textiel, kleding, leder en schoeisel, aardolieproducten en de elektrotechnische industrie.

In het tweede artikel 3) werden de achterliggende factoren van het concurrentievermogen nader onderzocht, waarbij werd getracht te achterhalen in welke sectoren Nederland een comparatief voordeel zou hebben. Als voorlopige conclusie werd geformuleerd, dat specialisatie volgens de comparatieve voordelen zou leiden tot een zodanige samenstelling van het goederenpakket van industriële uitvoer, dat daarvan geen belangrijke bijdrage voor de bevordering van de industriële werkgelegenheid kan worden verwacht.

De verschillen in concurrentievermogen tussen industriële sectoren gebaseerd op comparatieve voordelen, vinden hun weerslag in de goederensamenstelling van de buitenlandse handel in industrieproducten. De effecten van deze goederensamenstelling op werkgelegenheid en inkomen in Nederland zijn het onderwerp van dit artikel. Met name zal worden onderzocht wat de werkgelegenheids- en inkomenseffecten zouden zijn geweest, indien in 1973 de import of de export van industriële producten met f. 10 mln. was toegenomen. Daarbij zal een onderscheid worden gemaakt tussen twee groepen

van handelspartners: de ontwikkelingslanden en de ontwikkelde landen. Om verschuivingen in de tijd te kunnen volgen zijn de berekeningen ook voor 1970 uitgevoerd.

Ter inleiding op de effecten van de goederensamenstelling worden eerst enige karakteristieken gegeven van de industriële sectoren en van de buitenlandse handel in industrieproducten.

Karakteristieken van de industriële sectoren

In de verwerkende industrie bedroeg in 1973 de totale produktiewaarde f. 127,6 mld., 50% van het totaal van alle bedrijven. Ten opzichte van de respectievelijke totalen van alle bedrijven omvatte de werkgelegenheid 28% — 1,1 mln. manjaren — en de toegevoegde waarde bedroeg f. 45,3 mld. ofwel 35%. Voor 1970 wijken deze percentages nauwelijks af. Uit deze cijfers blijkt, dat de vorming van werkgelegenheid en inkomen per eenheid produktie in de industriële sectoren relatief gering is.

Binnen de groep van industriële sectoren zijn er evenwel aanmerkelijke verschillen in dit opzicht te constateren. Dit blijkt uit tabel 1, waarin voor de industriële sectoren zijn weergegeven de effecten op produktie, inkomen en werkgelegenheid ten gevolge van een stijging met f. 10 mln. van de finale vraag van de betreffende sector. Zowel de directe als de totale effecten 4) zijn opgenomen.

Uit de cijfers van tabel 1 valt te zien, dat de totale inkomenseffecten variëren van f. 4,58 mln. in de aardolie-industrie tot f. 8,12 mln. in de sector van bouwmaterialen, glas en aardewerk. De waarden van de totale werkgelegenheidseffecten lopen nog verder uiteen: van de zeer lage waarde van 21,9 manjaren in de aardolie-industrie tot 272,7 manjaren in de kledingindustrie.

Uit de tabel blijkt verder de bijzondere produktiestructuur van de voedingsmiddelenindustrie (veehouderijproducten): het directe produktie-effect is ruim f. 11 mln., maar het totale produktie-effect is ruim 2x zo groot: bijna f. 25 mln. Deze sector betreft niet minder dan 66% van zijn eigen produktiewaarde als intermediaire leveringen van de landbouwsector.

* Verbonden aan het Centrum voor Ontwikkelingsprogrammering van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

** Hoogleraar ontwikkelingsprogrammering aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en verbonden aan het Nederlands Economisch Instituut.

1) De verantwoordelijkheid voor deze artikelenreeks berust bij de drie auteurs gezamenlijk. De uiteindelijke opschriftstelling van dit artikel is geschied door Drs. J. Kol.

2) Zie *ESB* van 19 juli jl.

3) Zie *ESB* van 26 juli jl.

4) Het directe effect betreft de produktie-uitbreiding in de betreffende sector zelf, zowel ten behoeve van de stijging van de finale vraag als van de elders benodigde onderlinge leveringen. Het totale effect betreft daarnaast de produktie-uitbreidingen in de andere — toeleverende — sectoren, het zogenaamde indirecte effect.

Tabel 1. Effecten voor produktie, inkomen en werkgelegenheid van een finale vraagimpuls van f. 10 mln. per industrie-sector; 1973

Sector	Produktie-toename (mln. gulden)		Inkomens-toename (mln. gulden)		Werkgelegenheidstoename (manjaren)	
	Direct effect (in sector zelf)	Totaal effect (in alle sectoren) a)	Direct effect (in sector zelf)	Totaal effect (in alle sectoren) a)	Direct effect (in sector zelf)	Totaal effect (in alle sectoren) a)
Voedingsmiddelenindustrie (veehouderijproducten)	11,03	24,64	1,42	7,63	39,4	243,7
Voedingsmiddelenindustrie (overige produkten)	12,57	16,72	2,77	4,87	78,9	147,4
Dranken- en tabakverwerkende industrie	10,20	13,78	4,65	6,43	102,0	156,2
Textielindustrie	11,69	13,67	3,59	4,71	147,1	181,5
Kledingindustrie	10,51	12,93	3,37	4,61	228,9	272,7
Leder- en schoenenindustrie	10,86	13,97	4,19	5,82	179,5	230,7
Hout- en meubelindustrie	10,88	13,81	5,07	6,66	192,4	242,6
Papierindustrie	11,67	15,44	4,09	6,05	120,7	177,5
Grafische industrie en uitgeverijen	13,57	17,09	5,97	7,96	189,2	251,2
Aardolie-industrie (incl. aardolie- en -gaswinning)	10,11	10,92	4,14	4,58	9,8	21,9
Chemische, rubber en kunststofverwerkende industrie	10,97	14,13	4,90	6,54	82,7	124,9
Bouwmaterialen-, aardewerk- en glasindustrie	10,69	14,26	6,19	8,12	149,8	205,5
Basismetalenindustrie	19,56	21,75	4,46	5,66	79,4	110,1
Metaalproducten- en machine-industrie	10,99	13,93	5,46	6,71	157,5	191,6
Elektrotechnische industrie	10,16	12,21	4,92	5,90	128,5	156,5
Transportmiddelenindustrie	10,54	15,16	3,78	5,89	123,6	184,1
Optische en overige industrie	10,23	13,35	4,57	6,08	116,2	158,6

a) In alle sectoren: dus niet alleen in de industrie sectoren (4 20), maar in alle 35 sectoren van de Nederlandse input-outputtabel (1973).

rende goederen en diensten. De invoer van industrieproducten was voor ruim 17% afkomstig uit de ontwikkelingslanden. Het overgrote deel hiervan (71%) bestond uit aardolie en aardolieproducten, ten bedrage van f. 7,4 mld. De overige import van industriële goederen uit ontwikkelingslanden bedroeg f. 3 mld., tegenover een export naar deze landen van ruim f. 5 mld. Hierbij zijn, in tegenstelling tot de importzijde, de aardolieproducten van geringe betekenis met een aandeel van 2,6%. De totale industriële export naar ontwikkelingslanden omvat 8,5% van de totale industriële export, welke in 1973 ruim f. 60 mld. bedroeg, ongeveer 77% van de totale export.

De goederensamenstelling van de buitenlandse handel in industrieproducten is weergegeven in tabel 2. Als handelspartners worden onderscheiden: de ontwikkelingslanden (LDC) en de ontwikkelde landen (DC).

Tabel 2. Goederensamenstelling van de buitenlandse handel in 1973 (industrieproducten)

Sector	Import LDC in % van het totaal a)	Import DC in % van het totaal a)	Export LDC in % van het totaal	Export DC in % van het totaal
Voedingsmiddelen (veehouderijproducten)	9,9	3,0	16,0	10,5
Voedingsmiddelen (overige produkten)	34,6	4,7	6,0	7,0
Dranken en tabak	0,2	1,3	1,5	1,3
Textiel	11,0	7,3	3,2	5,3
Kleding	5,1	2,6	0,1	1,3
Leder en schoeisel	2,5	1,2	0,2	0,6
Hout en meubels	10,1	4,9	0,5	1,5
Papier	0,1	3,7	1,1	2,3
Grafische industrie en uitgeverijen	0,1	0,8	0,7	0,9
Aardolie-industrie (incl. aardolie en aardgaswinning)	(p.m. f. 7,4 mld.)	(p.m. f. 1,1 mld.)	2,6	15,0
Chemie, rubber, kunststoffen	7,6	15,6	27,0	18,8
Bouwmaterialen, glas en aardewerk	0,3	2,5	0,4	1,2
Basismetaal	4,7	9,6	3,3	7,7
Metaalproducten en machines	1,6	16,2	12,4	9,3
Elektrotechnische industrie	3,7	11,0	10,6	8,3
Transportmiddelen	7,6	12,1	13,8	5,6
Optische en overige industrie	0,9	3,6	0,8	3,4
	100,0 (f. 3,0 mld.)	100,0 (f. 47,4 mld.)	100,0 (f. 5,2 mld.)	100,0 (f. 56,1 mld.)

a) Zonder de aardolie-industrie.

Dit verklaart tevens de grote verschillen tussen de directe en de totale effecten van inkomen en werkgelegenheid in deze sector. De lage waarden van de effecten in de aardolie-industrie komen voort uit de zeer geringe toeleveringen aan deze sector en de zeer lage werkgelegenheidscoëfficiënt.

In de basismetalenindustrie is het directe productie-effect bijzonder groot. Een finale vraagimpuls van f. 10 mln. brengt een productie-uitbreiding in deze sector met zich van bijna f. 20 mln. De oorzaak ligt in het bijzonder omvangrijke gedeelte (bijna 50% van de produktie), dat deze sector als intermediaire leveringen van zich zelf betreft. Door een lage werkgelegenheidscoëfficiënt wordt dit omvangrijke effect niet bij de werkgelegenheidseffecten teruggevonden.

De voedingsmiddelenindustrie (veehouderijproducten), de kledingindustrie, de sector van leder en schoeisel en de hout- en meubelindustrie behoren tot de sectoren met de omvangrijkste totale werkgelegenheidseffecten. In het eerste artikel uit deze reeks bleek, dat naast de textielindustrie het juist deze sectoren zijn, die zowel ten aanzien van de ontwikkelingslanden als van de ontwikkelde landen het meest aan concurrentiekracht hebben ingeboet.

De cijfers van tabel 1 kunnen in verband met het onderwerp van deze artikelenreeks nog iets nader worden geïnterpreteerd. Indien de finale vraagimpuls van f. 10 mln. wordt omschreven als een toename van de buitenlandse vraag, dan kunnen de effecten in tabel 1 worden beschouwd als de gevolgen voor werkgelegenheid en inkomen van een exporttoename van f. 10 mln. in de betreffende sector. Omgekeerd kan een importtoename van f. 10 mln. ten behoeve van de finale vraag worden geïnterpreteerd als een vervanging van binnenlandse produktie. De effecten in tabel 1 geven dan — voorzien van een minteken — de gevolgen daarvan weer.

Karakteristieken van de buitenlandse handel in industrieproducten

In 1973 bedroeg de invoer van industrieproducten bijna f. 59 mld., ongeveer 90% van de totale invoer van concurre-

Zoals gezegd, is het aandeel van de aardolie en aardolieproducten in de invoer vanuit ontwikkelingslanden zeer omvangrijk. Daar bovendien het concurrerende karakter aan de invoerzijde niet zo duidelijk is, werden de aardolie en de aardolieproducten bij de bepaling van de aandelen in de goederensamenstelling bij de invoer niet meegenomen. Op die wijze zijn bij de invoer vanuit ontwikkelingslanden de voedingsmiddelen, welke geen veehouderijproducten zijn, het meest van belang met een aandeel van bijna 35%. De invoer vanuit de ontwikkelde landen bestaat voor ruim 50% uit produkten van vier sectoren: chemie, metaalproducten en machines, elektrotechnische industrie en transportmiddelen.

De export naar de ontwikkelingslanden bestaat voor ruim een kwart uit produkten van de chemische en kunststofverwerkende industrie. Daarnaast zijn de voedingsmiddelen (veehouderijproducten), de metaalproducten en machines, de elektrotechnische industrie en de transportmiddelen van belang. Bij de export naar de ontwikkelde landen is wederom de chemische industrie de belangrijkste met een aandeel van 18,8%. met als tweede de aardolie-industrie (15,0%). In iets mindere mate dan bij de export naar ontwikkelingslanden zijn verder de genoemde sectoren in de metaalindustrie en voedingsmiddelen van betekenis.

Inkomen, werkgelegenheid bij uitbreiding van de buitenlandse handel

Uitbreiding van de buitenlandse vraag naar industrieproducten van Nederlands fabrikaat zou productie, inkomen en werkgelegenheid kunnen doen toenemen. Omgekeerd zou een vervanging binnen de finale vraag van binnenlands geproduceerde goederen door importgoederen tegengestelde effecten hebben. In de volgende paragrafen zal worden nagegaan wat de effecten zijn op inkomen en vooral op werkgelegenheid als de import of export in industrieproducten met f. 10 mln. zou toenemen 5). Daarbij wordt weer een onderscheid gemaakt tussen twee groepen van handelspartners: de ontwikkelingslanden en de ontwikkelde landen. De marginale uitbreiding van f. 10 mln. van export of import wordt volgens het bestaande handelspatroon over de industriesectoren verdeeld 6). Dit handelspatroon is in de vorige paragraaf aan de hand van tabel 2 voor 1973 beschreven. De effecten van deze handelsuitbreidingen voor werkgelegenheid en inkomen voor 1973 zijn berekend en voorts ter vergelijking voor 1970. Gezien het bijzondere karakter van de import van aardolie en aardolieproducten, zowel naar aard als naar omvang, zijn deze producten aan de importzijde buiten beschouwing gelaten. Enige resultaten van de uitgevoerde berekeningen zijn weergegeven in tabel 3.

Tabel 3. Inkomens- en werkgelegenheidseffecten van een uitbreiding van de handel in finale produkten van de industriesectoren ten bedrage van f. 10 mln., 1970 en 1973

	Import uitbreiding a)		Export uitbreiding	
	ontwikkelingslanden	overige landen	ontwikkelingslanden	overige landen
1973 b)				
Inkomenseffect (in f. mln.)	-5,58	-6,04	6,26	5,91
Werkgelegenheidseffect (in manjaren)	-180	-171	167	147
1970 c)				
Inkomenseffect (in f. mln.)	-5,47	-6,01	6,18	5,82
Werkgelegenheidseffect (in manjaren)	-244	-247	243	225

a) Exclusief aardolie-industrie.

b) Import- en exporttoename volgens het patroon van import en export in 1973 in de industriesectoren.

c) Import- en exporttoename volgens het patroon van import en export in 1970 in de industriesectoren.

Uit tabel 3 is te zien, dat voor 1973 als ook voor 1970 geldt, dat een exporttoename van industriële produkten naar de ontwikkelingslanden ten bedrage van f. 10 mln. meer inkomen oplevert dan een overeenkomstige exporttoename naar de ontwikkelde landen. Het verschil tussen beide effecten is voor beide jaren gelijk (6%).

Voor 1973 en 1970 geldt voorts, dat een importtoename van industriële produkten (zonder aardolie en aardolieproducten) vanuit ontwikkelingslanden ten bedrage van f. 10 mln. minder inkomensverlies inhoudt dan een overeenkomstige importtoename vanuit de ontwikkelde landen. Het verschil tussen beide effecten is iets teruggelopen, van 10% in 1970 naar 8% in 1973.

De werkgelegenheidseffecten zijn voor 1970 veel omvangrijker dan voor 1973. Hierbij spelen de stijging van de produktiviteit en de inflatie over de jaren 1970-1973 een rol. Productie en inkomen zijn uitgedrukt in lopende prijzen, de werkgelegenheid in manjaren.

De cijfers in tabel 3 geven aan, dat de exporttoename naar ontwikkelingslanden in 1973 13,6% meer werkgelegenheid oplevert dan een even grote exporttoename naar de ontwikkel-

de landen. In 1970 was dit verschil geringer, nl. 8%. De toename van de export van industriële produkten naar ontwikkelingslanden vergt derhalve een arbeidsintensievere uitbreiding van de produktie dan een even grote toename van de export naar de ontwikkelde landen. Bovendien is dit verschil in arbeidsintensiteit van 1970 naar 1973 dus toegenomen.

Voor de importzijde geldt, dat in 1970 een importtoename vanuit de ontwikkelingslanden bijna hetzelfde effect op de werkgelegenheid heeft als een even omvangrijke toename van de import vanuit de ontwikkelde landen. In 1973 echter, is het effect van een importtoename vanuit de ontwikkelingslanden op de werkgelegenheid 5% groter dan het effect van een importtoename vanuit de ontwikkelde landen.

Een andere invalshoek voor de bespreking van de resultaten in tabel 3 wordt geboden door de vergelijking tussen de effecten van een import- en een exporttoename. In 1970 is het effect op de werkgelegenheid van een importtoename van f. 10 mln. vanuit de ontwikkelingslanden (244 manjaren) gelijk aan dat van een overeenkomstige exporttoename (243 manjaren). In 1973 is dit duidelijk veranderd. In dat jaar is het effect op de werkgelegenheid van een dergelijke importtoename gelijk aan 180 manjaren; het effect van een overeenkomstige exporttoename is echter slechts 167 manjaren. Anders gezegd: gegeven de goederensamenstelling van de invoer en uitvoer zou om in 1973 de werkgelegenheid op peil te houden bij een stijging van de invoer van industrieproducten vanuit de ontwikkelingslanden ten bedrage van f. 10 mln. de overeenkomstige export met f. 10,8 mln. moeten toenemen.

Voor de handel met de ontwikkelde landen is dit verschil nog sterker: ter handhaving van de werkgelegenheid in 1973 in geval van een importstijging van f. 10 mln. zou de export met f. 11,6 mln. hebben moeten toenemen. Dus: het verschil in arbeidsintensiteit van de import ten opzichte van de export is in 1973 voor een toename van de handel met de ontwikkelingslanden geringer dan voor een toename van de handel met de ontwikkelde landen.

Deze conclusie geldt ook ten aanzien van 1970: ter neutralisatie van het werkgelegenheidseffect van een importtoename van f. 10 mln. moet in geval van de ontwikkelingslanden de export met hetzelfde bedrag toenemen, in geval van de ontwikkelde landen met f. 11,0 mln. 7).

Sectoren met de omvangrijkste werkgelegenheidseffecten

Een uitbreiding van de invoer van industrieproducten vanuit de ontwikkelingslanden met f. 10 mln. zou, als omschreven in de voorgaande paragraaf, in 1973 een verlies aan werkgelegenheid van 180 manjaren tot gevolg hebben gehad. Een even omvangrijke toename van de export naar deze landen zou een extra werkgelegenheid van 167 manjaren hebben opgeleverd. Wanneer een dergelijke toename van invoer en uitvoer gelijktijdig zou hebben plaatsgehad, zou deze handelsuitbreiding met ontwikkelingslanden per saldo

5) De toename van export (import) wordt beschouwd als een uitbreiding (inkrimping) van de finale vraag naar binnenlands geproduceerde goederen. Met behulp van input-outputanalyse kunnen de effecten daarvan op produktie en vervolgens op werkgelegenheid en inkomen worden berekend. Op het moment dat het rapport werd geschreven, waarop dit artikel is gebaseerd, was de input-outputtabel van Nederland voor 1974 nog niet beschikbaar, zodat het jaar 1973 als meest recent moest worden genomen.

6) Net als bij de export wordt de importtoename van f. 10 mln. verdeeld over de finale-vraagkolom van de industriesectoren. De toedeling vindt plaats aan de hand van de procentuele verdeling van de bestaande totale import over de industriesectoren. De veronderstelling daarbij is dat het onderscheid tussen import voor intermediair en voor finaal gebruik kan worden verwaarloosd.

7) Wanneer een import- en exporttoename in 1973 ten bedrage van f. 10 mln. volgens het patroon van de stijging van de import en export over 1970-1973 wordt geanalyseerd, wordt dezelfde conclusie bereikt. De benodigde stijging van de export is hier resp. f. 12,0 mln. t.a.v. de ontwikkelingslanden en f. 12,6 mln. t.a.v. de overige landen.

derhalve een verlies aan werkgelegenheid van 13 manjaren hebben betekend.

Op overeenkomstige wijze kan het werkgelegenheidseffect worden berekend van een handelsuitbreiding met de ontwikkelde landen. Per saldo resulteert hier een groter werkgelegenheidsverlies dan bij de ontwikkelingslanden, nl. 24 manjaren. Een importstijging heeft immers een verlies van 171 manjaren ten gevolge, terwijl 147 manjaren extra werkgelegenheid zijn berekend als het effect van een exporttoename, zoals in tabel 3 kan worden gevonden.

In tabel 4 wordt weergegeven in welke sectoren de omvangrijkste verliezen of winsten aan werkgelegenheid zich zouden voordoen. Met betrekking tot de ontwikkelingslanden blijkt de handelsuitbreiding de grootste werkgelegenheidsverliezen te veroorzaken in de sectoren van voedingsmiddelen (overige produkten), hout en meubels, textiel, kleding en als laatste leder en schoeisel. Dit zijn de industriële sectoren, die bij de procentuele verdeling van de export en de import over de sectoren in 1973 het grootste importoverschot vertoonden.

Tabel 4. Sectoren met omvangrijke werkgelegenheidseffecten bij een uitbreiding van de buitenlandse handel, 1973

	Handelsuitbreiding met ontwikkelingslanden a)	Handelsuitbreiding met ontwikkelde landen a)
Werkgelegenheidsverliezen (in manjaren)	voedingsmiddelen (overige produkten) -21,4	metaalprodukten en machines -11,8
	hout- en meubelindustrie -18,0	transportmiddelen -8,1
	textiel -12,2	hout- en meubelind. -6,9
	kleding -11,5	elektrotechnische ind. -3,8
	leder en schoeisel -4,2	
Werkgelegenheids-winsten (in manjaren)	metaalprodukten en machines 18,1	landbouw 10,7
	chemie, rubber, kunststoffen 15,1	
	elektrotechnische industrie 9,2	
	transportmiddelen 7,7	

a) Import en export nemen elk toe met f. 10 mln.

Deze procentuele verdeling werd in tabel 2 gepresenteerd. Aan de hand van deze tabel 2 kan eenvoudig worden nagegaan, dat de omvangrijkste toenames in de werkgelegenheid zouden worden gerealiseerd in de sectoren met een relatief groot procentueel exportoverschot 8). Op overeenkomstige wijze blijken de belangrijkste werkgelegenheidsverliezen van een handelsuitbreiding met de ontwikkelde landen zich voor te doen in de sectoren met een omvangrijk procentueel importoverschot.

Met betrekking tot de handelsuitbreiding met de ontwikkelde landen behoeft derhalve alleen het belangrijke positieve werkgelegenheidseffect van 10,7 manjaren in de niet-industriële sector landbouw nadere toelichting. De oorzaak is het procentuele exportoverschot van de industriële sector voedingsmiddelen (veehouderijprodukten). Deze sector heeft zelf een vrij lage werkgelegenheidscoëfficiënt en dientengevolge is het positieve werkgelegenheidseffect niet omvangrijk. Maar de grote hoeveelheid benodigde intermediaire leveringen voor deze sector vanuit de landbouw, te zamen met de relatief hoge werkgelegenheidscoëfficiënt aldaar, veroorzaken het belangrijke positieve werkgelegenheidseffect in de landbouw.

Werkgelegenheidseffecten naar graad van scholing

Op basis van materiaal van het CBS is een schatting gemaakt van de onderverdeling naar graad van scholing van de totale werkgelegenheid per sector in 1973. Deze onderverdeling is toegepast op de werkgelegenheidseffecten van een uitbreiding van de handel in industrieprodukten met de ontwikkelingslanden volgens het patroon van deze handel in 1973. Zoals eerder werd besproken, is dit werkgelegenheidseffect van een importtoename van f. 10 mln. (zonder de aard-

oliesector) gelijk aan 180 manjaren en voor een even grote exporttoename gelijk aan 167 manjaren. In tabel 5 worden deze totalen onderverdeeld naar graad van scholing.

Tabel 5. Effecten van een handelsuitbreiding met de ontwikkelingslanden op de werkgelegenheid, onderverdeeld naar scholingsgraden, 1973 in manjaren

	Totaal	Klasse 1	Klasse 2	Klasse 3	Klasse 4	Overig
Importtoename f. 10 mln.	-180 (100%)	-82 (45,6%)	-73 (40,6%)	-18 (10,0%)	-5 (2,8%)	-2 (1,0%)
Exporttoename f. 10 mln.	167 (100%)	68 (40,7%)	70 (41,9%)	20 (12,0%)	7 (4,2%)	2 (1,2%)
Vershil	-13	-14	-3	+2	+2	0

Waarbij: Klasse 1 = basis lager niveau
Klasse 2 = uitgebreid lager niveau
Klasse 3 = middelbaar niveau
Klasse 4 = semi-hoger en hoger niveau
Overig = niveau onbekend

Het totale werkgelegenheidseffect van de importstijging is groter dan het effect van een exporttoename, terwijl ook de procentuele verdelingen over de graden van scholing aanmerkelijk verschillen. Een gelijktijdige uitbreiding van de invoer en de uitvoer van f. 10 mln. zou voor de laagste graad van scholing een verlies van 14 manjaren opleveren en voor klasse 2 een verlies van 3. Daarentegen zou voor de hogere graden van scholing, klasse 3 en klasse 4, een werkgelegenheidstoename van 2 manjaren resulteren, niettegenstaande het totale netto-verlies van 13 manjaren.

Hieruit kan worden geconcludeerd, dat een gelijktijdige toename in 1973 van de import en export van industrieprodukten van f. 10 mln. in geval van de ontwikkelingslanden, weliswaar een werkgelegenheidsverlies van 13 manjaren oplevert, maar dat dit verlies vooral is gelokaliseerd in de categorie met de laagste scholingsgraad. Evenwel wordt een netto winst in werkgelegenheid bereikt voor de middelbare en hogere niveaus.

Maar in geval van de ontwikkelde landen is de procentuele verdeling van de werkgelegenheidseffecten over de graden van scholing precies gelijk. Zodat van een toename van de handel met de ontwikkelde landen volgens de berekeningen voor 1973 geen positieve effecten voor de werkgelegenheid voor de middelbare en hogere niveaus zijn te verwachten.

Verschuivingen in de goederensamenstelling

In het voorgaande werd beschreven, dat een toename van de invoer van industrieprodukten vanuit ontwikkelingslanden van f. 10 mln. in 1973 een verlies aan werkgelegenheid van 180 manjaren ten gevolge zou hebben gehad. Voor 1970 werd op overeenkomstige wijze een werkgelegenheidsverlies berekend van 244 manjaren. Hieruit blijkt dat de produktie, welke door de invoeruitbreiding werd vervangen, in 1973 een werkgelegenheidseffect zou hebben gehad, dat 26,2% lager is dan voor 1970 werd berekend. Er blijkt niet uit, dat de goederensamenstelling volgens welke de f. 10 mln. invoerstijging over de industriële sectoren werd verdeeld, zich van 1970 naar 1973 meer in arbeidsextensieve sectoren heeft geconcentreerd. De belangrijkste verklaring immers voor de forse daling van het werkgelegenheidseffect van 1970 naar 1973 is gelegen in de stijging van de arbeidsproductiviteit en de inflatie gedurende deze periode.

Het zou kunnen, dat deze ontwikkelingen in de kenmerken

8) De verschillen in omvang van de werkgelegenheidseffecten lopen niet geheel parallel met de verschillen in omvang van de procentuele import- of exportoverschotten. Dit wordt verklaard uit de per sector verschillende input-outputstructuur en werkgelegenheidscoëfficiënten.

van de binnenlandse produktiestructuur zijn versterkt door de veranderingen in de goederensamenstelling van de buitenlandse handel, maar ook een tegengestelde beweging is mogelijk.

Ten einde nu te bepalen of de goederensamenstelling zich van 1970 tot 1973 in meer of in minder arbeidsintensieve richting heeft bewogen, is het nodig om de veranderingen in de goederensamenstelling te scheiden van de wijzigingen in de kenmerken van de binnenlandse produktie. Daartoe zijn toenames van f. 10 mln. in de buitenlandse handel van 1973 en ook van 1970 op hun effecten voor inkomen en werkgelegenheid doorgerekend aan de hand van eenzelfde structuur van binnenlandse produktie, en wel die van 1973⁹⁾. De resultaten zijn weergegeven in tabel 6.

Tabel 6. Werkgelegenheidseffecten van veranderingen in de goederensamenstelling van de buitenlandse handel, 1970 en 1973, in manjaren

	Invoertoe- naeme vanuit ontwikke- lingslanden a)	Invoertoe- naeme vanuit ontwikkel- de landen a)	Uitvoer- toename naar ontwikke- lingslanden a)	Uitvoer- toename naar ontwikkel- de landen a)
Produktie- structuur 1973				
Goederensamen- stelling 1970	- 165	- 170	167	152
Produktie- structuur 1973				
Goederensamen- stelling 1973	- 180	- 171	167	147

a) Toename van f. 10 mln.

Uit de cijfers van tabel 6 blijkt, dat de invoertoe-naeme vanuit de ontwikkelde landen volgens de goederensamenstelling van 1970 een zelfde werkgelegenheidseffect heeft - 170 manjaren,

— als volgens de goederensamenstelling van 1973, - 171 manjaren.

Anders loopt dit voor de invoer vanuit ontwikkelingslan- den. Een toename van f. 10 mln. hiervan volgens de goederen- samenstelling van 1970 heeft een werkgelegenheidseffect van - 165 manjaren. Voor de goederensamenstelling van 1973 is dit cijfer - 180 manjaren, een verandering van 9%. De invoer vanuit ontwikkelingslanden heeft van 1970 tot 1973 een arbeidsintensiever karakter gekregen. Dit hangt samen met het feit dat de goederensamenstelling van de invoer van industrieprodukten vanuit ontwikkelingslanden zich meer in arbeidsintensieve sectoren heeft geconcentreerd, zoals kle- ding, leder en schoeisel, en minder in relatief arbeidsextensieve sectoren, zoals voedingsmiddelen (overige produkten), chemie en de basismetalaalindustrie.

Indien deze tendens representatief is voor het verdere verloop na 1973, kan van een toename van de import vanuit ontwikkelingslanden in toenemende mate een vermindering van de werkgelegenheid worden verwacht. Ten aanzien van de exportzijde geven de cijfers in tabel 6 aan, dat de goederensa- menstelling van de export naar ontwikkelingslanden voor 1970 en voor 1973 geen verschuiving van het werkgelegen- heidseffect geven. Voor de export naar de ontwikkelde landen is dit niet het geval. Hier is een ontwikkeling in een meer arbeidsextensieve richting te constateren, en wel een afname van het werkgelegenheidseffect met ruim 3%. Analoog aan het vorige artikel uit deze reeks luidt de conclusie, dat van een uitbreiding van de export in industrieprodukten naar ontwik- kelde landen geen al te grote bijdrage kan worden verwacht ten aanzien van de oplossing van het werkloosheidsvraagstuk.

K.A. Koekkoek
J. Kol
L.B.M. Mennes

9) De berekeningen zijn ook uitgevoerd aan de hand van de produk- tiestructuur van 1970. De resultaten hebben een zelfde interpretatie.

Vacatures

Functie:

Biz.:

Functie:

Biz.:

ESB van 12 juli

Buitengewoon hoogleraar bedrijfseconomie voor de faculteit der rechtsgeleerdheid, directoraat a-faculteiten van de Katholieke Universiteit Nijmegen	703
Beleidsmedewerker voor het bureau financiële planning van de Gemeente Arnhem	708
Wetenschappelijke onderzoekers (m./v.) (economen, bedrijfskundigen, sociologen, sociaal-geografen) voor het Economisch Instituut voor het Midden- en Klein- bedrijf te Den Haag	II
Econoom afgestudeerd (doctoraal economie) in de algemeen economische richting voor Hoogovens IJmuiden	III
Gewoon hoogleraar (m./v.) in de staathuishoudkunde bij de faculteit der economische wetenschappen van de Universiteit van Amsterdam	IV

ESB van 19 juli

Econometrist/wiskundig econoom voor de Stichting Energie-onderzoek Centrum Nederland te Petten	II
Regionaal-economisch medewerker voor de Stichting Economisch-Technologisch Instituut voor Zuid-Hol- land	III

ESB van 26 juli

Algemeen econoom (m./v.) met afstudeerrichting open- bare financiën en/of belangstelling voor sectorale economische ontwikkelingen en analytische inslag voor de Nationale Ziekenhuisraad te Utrecht	753
Drs. Bedrijfseconometrie voor de stafafdeling Bedrijfs- kundig Research bij Vroom en Dreesmann Nederland BV te Amsterdam	763
Regionaal-econoom voor het Gewest 's-Gravenhage	764
Econoom ten behoeve van de marketing bij de PTT	II
Adjunct-directeur financiën en administratie (m./v.) bij de Weekbladpers te Amsterdam	III
Ervaren pionier voor de functie European manager financial planning & analysis met een bedrijfsecono- mische dan wel financieel-administratieve opleiding op universitair niveau voor de Europese organisatie van een onderneming in de computer-branche	IV

Jaarverslag, publikaties en studierapporten van de Rijksplanologische Dienst

DRS. S.E. PRONK*

Het planning debat

De jaren vijftig en zestig werden voor een goed deel gekenmerkt door een zeker optimisme. Weliswaar moest nog allerlei werk worden verzet alvorens we, maatschappelijk gezien, zouden zijn waar we wezen wilden, maar dat het mogelijk was werd eigenlijk door niemand betwijfeld. Daarna kwam het — soms bijzonder zwarte — pessimisme van de jaren zeventig. Hicks wees al in 1969 in *A theory of economic history* erop dat er hinderpalen waren op de weg naar voorspoed voor velen. Dat werd in 1972 gevolgd door Meadows' *Limits to growth*. Heilbronner kwam daarna in 1974 met *An inquiry into the human prospect* en dat was al evenmin opwekkende lectuur. Laten we wel wezen, het lijkt er inderdaad op dat we met economische planning — drie decennia geleden zo goed begonnen — tegenwoordig maar bitter weinig meer kunnen uitrichten.

Hoe ligt dat ten aanzien van de ruimtelijke planning? Zou de situatie in dat vlak ook niet al te rooskleurig zijn? Ruim een jaar geleden heeft een werkgroep van het Royal Town Planning Institute een discussiestuk doen verschijnen als bijdrage tot het in Engeland geëntameerde „planning debate”. Het heet *Planning and the future* en er wordt o.a. in geconstateerd, dat daar te lande in brede lagen van de bevolking „planning — an activity associated not merely with statutory planning but with all the bureaucratic forces which shape one's life — is seen as too complex, extensive and costly”. Dat wordt gevolgd door de stelling dat „planning is felt to some extent to be out of step with the socio-economic trends of the age and with people's reactions to those trends”. Een van de wegen die aanbevolen worden om tot een nieuwe benadering van de planning te komen is, dat „greatly increased emphasis has to be placed on participation as a learning experience for planners and public alike”.

Misschien dat de toestand in Nederland dus gunstig afsteekt bij die in Engeland. Want het inspraakgebeuren heeft

bij ons al een grote vlucht genomen. De daarmee verbonden leerervaringen zullen dus ook goed op gang zijn gekomen. En hoe aangenaam is in dat verband de wetenschap, dat er een maatschappelijk leerproces bestaat. Althans volgens Botkin en Malita, die voor de Club van Rome een rapport hebben geschreven *Innovative and prospective learning for man and society*. Volgens een recent krantebericht komen zij daarin tot de conclusie, dat de maatschappij langzamerhand leert hoe iets fout kan gaan en hoe maatschappelijke rampen kunnen worden voorkomen. Hegel had dus ongelijk met zijn bewering, dat de geschiedenis ons uiteindelijk alleen leert dat de mensen niets uit haar willen leren. Tegen het eind van de jaren zeventig dus eindelijk weer eens een optimistisch geluid. Laten we vergeten wat een van de inleiders op een onlangs te Rotterdam belegde bijeenkomst van de International Society of City and Regional Planners deed. Hij vergeleek de planning toen met dinosauriërs: creaturen die door hun eigen omvang en gewicht op den duur tot ondergang gedoemd waren. Laten we maar aannemen, dat hij wat achter in het peleton meefietste en nog niet had gemerkt, dat de kopgroep inmiddels al weer in een opgewektere stemming verkeerde.

Jaarverslag 1977

Het jaarverslag van de Rijksplanologische Dienst bestaat zoals altijd uit een inleidend hoofdstuk, dat ditmaal gaat over procesbewaking, een overzicht over de ruimtelijke ontwikkeling en een verslag van werkzaamheden, dat hier verder niet ter sprake komt. Geen verandering in de indeling dus, maar vorig jaar bleek wel plotsklaps het uiterlijk danig te zijn gewijzigd. De jaarverslagen van 1968 tot en met 1975 vertoonden een teken gevormd door de letters r, p en d. Het was niet zo maar een teken, het kon worden gelezen als de Griekse letter phi, of het Chinese karakter chung. En dat had weer te maken met stroom of kracht en met bemiddelen of het doel raken.

Kortom, een teken de grote opdracht van de braintrust aan het Willem Witsenplein te Den Haag volkomen waardig. Zo maar weg — dat teken — zonder verklaring; symbolen zijn ook al niet meer wat ze geweest zijn.

Procesbewaking ten behoeve van de ruimtelijke ordening is niet iets nieuws. Bij de Rijksplanologische Dienst werden reeds diverse vormen van procesbewaking toegepast. Maar nu gaat dat een bijdrage leveren aan de verbetering van de kwaliteit van het beleid door voortdurende toetsing van eerdere analyses en door terugkoppeling daarop. Bovendien is er een inhoudelijk en organisatorisch kader geschapen voor die activiteiten. Inhoudelijk worden vier fasen onderscheiden, nl. informatieverzameling, informatie-analyse, consequentie-analyse en beleidsactie. Organisatorisch betekent het, dat een coördinatie tot stand wordt gebracht tussen reeds bestaande bewakingsactiviteiten, open plekken worden ingevuld en een plaats voor dit werk wordt ingeruimd in het WERON, het Werkproces Ruimtelijke Ordening Nederland. Veel nieuwe arbeidsplaatsen voor planologen zal het niet opleveren. De groei van de dienst is er wel wat uit en zeker onder de huidige omstandigheden is een enigszins aanmerkelijke uitbreiding van het personeelsbestand niet aannemelijk.

Een deel van de bewaking geschiedt trouwens ook in samenwerking met andere instanties. Wat het economisch facet betreft is dat de Commissie periodieke rapportage inzake het selectieve-groeibeeld. Wel wordt het als een probleem gezien hoe dit nu precies op elkaar moet worden afgestemd en in hoeverre de signalering van afwijkingen tussen plan en werkelijkheid hier tot beleidsacties zou kunnen leiden. De bewaking van het sociaal-culturele facet is evenmin een probleemloze aangelegenheid. Hier doet zich o.a. de

* De schrijver is verbonden aan het Planologisch en Demografisch Instituut te Amsterdam.

Speuren naar lognormaliteit

DR. J.H.C. LISMAN*

Bij het onderzoek van verdelingen $F(X)$ komt men soms — o.a. in het geldverkeer — lognormale verdelingen tegen, maar ook wel andere waarvan men zou kunnen verwachten dat ze lognormaal zouden zijn. Men kan dan proberen een zinvolle en aanvaardbare waarde X_0 te vinden, zodanig dat transformatie van X in $X - X_0$ leidt tot een lognormale verdeling $G(X - X_0)$. In onderstaand artikel wordt een en ander geïllustreerd.

Inleiding

Bij het onderzoek van verdelingen $F(X)$ komt men — o.a. in het geldverkeer — nogal eens een lognormale verdeling tegen. Maar men vindt ook andere verdelingen, waarvan men gedacht kon hebben dat ze wel lognormaal zouden zijn. Het is dan te proberen om tot een lognormale verdeling te komen door van de betrokken variabele X een constante X_0 af te trekken, waarna men kan zien of de verdeling $G(X - X_0)$ wellicht lognormaal is. De constante X_0 moet dan wel een zinvolle betekenis en een aanvaardbare waarde hebben. Daarom zal de poging misschien alleen maar vrucht dragen bij verdelingen die op lognormaal waarschijnlijkheidspapier concaaf t.o.v. de X -as zijn (d.w.z. bol naar boven, $F''(X) < 0$), want bij convexe verdelingen (d.w.z. bol naar beneden, $F''(X) > 0$) zou men X_0 moeten bijtellen en dat spoort niet goed met de gedachte dat de variabele X bestaat uit een constant gedeelte X_0 en een stochastisch gedeelte $X - X_0$. Overigens is het werken met $X_0 < 0$ toch niet helemaal ondenkbaar.

Eerst worden enige achtergronden gememoreerd. Daarna wordt de essentie van de werkwijze aangegeven, met enkele voorbeelden.

De lognormale verdeling

Scheve continue verdelingen komen in de economie dikwijls voor; de lognormale verdeling is een van de bekendste. Er zijn in het economisch gebeuren verschijnselen die bij mathematische concretisering kunnen worden beschreven door logaritmische functies, blijkbaar als gevolg van een of ander multiplicatief werkend mechanisme. De genese van de lognormale verdeling berust op multiplicatief werkende „storings”.

Lognormale verdelingen passen goed bij grootheden die positief zijn (althans een vaste ondergrens hebben) en die grote verschillen vertonen in orde van grootte (b.v. minstens vijfmaal de mediaan).

Opgemerkt zij voorts, dat men onderscheid kan maken tussen de beschrijving van een waarschijnlijkheidsverdeling door de lognormale verdelingsfunctie, en de lognormale verdelingsfunctie zelve, die kan worden gebruikt als een functievorm zoals de parabool, de hyperbool enz. Zo gebruikt Van Praag de lognormale verdelingsfunctie als een nutsfunctie van het inkomen I . In talrijke onderzoeken vond hij steeds weer dat de verdeling van het inkomen (in „ouderwetse” termen de nutsfunctie van het inkomen) zeer wel kan worden beschreven door een lognormale verdelingsfunctie.

Wat het geld betreft zou men de „waardering” daarvan in zekere zin logaritmisch of multiplicatief kunnen noemen, zulks op grond van de — overigens niet bewezen — overweging dat een bedrag van b.v. f. 200 voor iemand met een inkomen van f. 10.000 ongeveer hetzelfde betekent als een bedrag van f. 2.000 voor iemand met een inkomen van f. 100.000.

* Oud-adviseur bij het Centraal Planbureau te 's-Gravenhage.
1) B.M.S. van Praag en A. Kapteyn, *Wat is ons inkomen ons waard?*, *ESB*, 25 april 1973; B. M. S. van Praag, *Individual welfare functions and consumer behaviour*, North-Holland Publishing Cy., Amsterdam, 1968.

bij een werkelijk omvattend onderzoek naar de betekenis van het begrip. Zeven daarvan worden summier aangeduid; de volle aandacht wordt vervolgens gericht op milieudifferentiatie „als functie van schaalgebonden milieuv variabelen, dat wil zeggen als verschijnsel op zich zelf”. Zo'n benadering zou de meeste kans opleveren om relevant te zijn voor de planologie. Zij mondt uit in het aangeven van een eco-analytische methode, waarmee problemen op het gebied van de

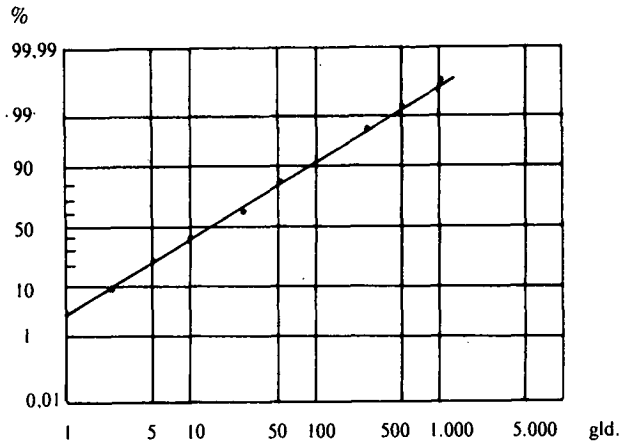
ruimtelijke ordening „door successieve laagsgewijze analyse van inhoud, vorm, structuur en intentie” kunnen worden opgelost.

Het zal wel wat tijd vergen alvorens deze methode in de praktijk is getoetst, bruikbaar wordt bevonden en algemene toepassing zal vinden. Dat is niet verwonderlijk, want De Jong had te maken met een ingewikkelde en weerbarstige materie. Daarover gedachten te formuleren op zodanige wijze, dat derden zich er

verder eveneens op zouden kunnen bezinnen, is duidelijk ook een hele worsteling geweest. Laten we echter hopen dat toetsen en toepassen allemaal van een leien dakje gaat, want als De Jong ergens het gelijk aan zijn zijde heeft dan is het wel met de stelling 10 waarin hij opmerkt: „Bij gebrek aan verscheidenheid in milieus, staan het menselijke welzijn en de menselijke waardigheid op het spel”.

S.E. Pronk

Figuur 1. Verdeling van de postwisselbedragen, 1954

Lognormale verdelingen ziet men o.a. in het geldverkeer. Het fraaiste voorbeeld dat ik ben tegengekomen, is de verdeling van de postwisselbedragen in 1954, toen deze wijze van betalen nog volop in gebruik was. De verdeling is afgebeeld in figuur 1. Wanneer men bedenkt dat het resultaat op een beperkte steekproef berust en vooral ook dat de spreiding van de bedragen zeer groot is, dan mag de gevonden rechtlijnigheid een opmerkelijk verschijnsel heten.

Wat de literatuur over de lognormale verdeling betreft: een standaardwerk is het bekende boek van Aitchison en Brown 2). Voor een bondige, heldere en in de praktijk toereikende uiteenzetting zij verwezen naar een voordracht van De Wolff 3), en niet te vergeten de dissertatie van Van de Woestijne, die grotendeels aan de lognormale verdeling in de praktijk is gewijd 4).

Lognormaal waarschijnlijkheidspapier

Wanneer men op gewoon grafiekpapier de verdelingsfunctie $F(X)$ verticaal uitzet tegen de variabele X op de horizontale as krijgt men in het geval van een normale verdeling de bekende S-vormige kromme, met als asymptoten de X -as ($F(X) = 0$) en de daaraan evenwijdige rechte door het punt $F(X) = 1$. Grafische beoordeling of een gevonden verdeling normaal is, valt met behulp van zulk een kromme niet zo goed te geven. Daarom heeft men voor $F(X)$ op de verticale as een schaal ontworpen, die zodanig is ingericht dat de normale verdeling niet leidt tot de S-vormige kromme maar tot een rechte lijn. De beoordeling of punten al dan niet bevredigend aansluiten bij een rechte is veel gemakkelijker te geven.

Zet men op de X -as de variabele X niet metrisch maar logaritmisch af, dan spreekt men van logaritmisch waarschijnlijkheidspapier. Voor wat meer praktische informatie zij verwezen naar een artikel van Exalto 5). Figuur 2 geeft een beeld van de transformatie voor metrisch normaal waarschijnlijkheidspapier. De helling van de getrokken rechte bepaalt de schaalfactor.

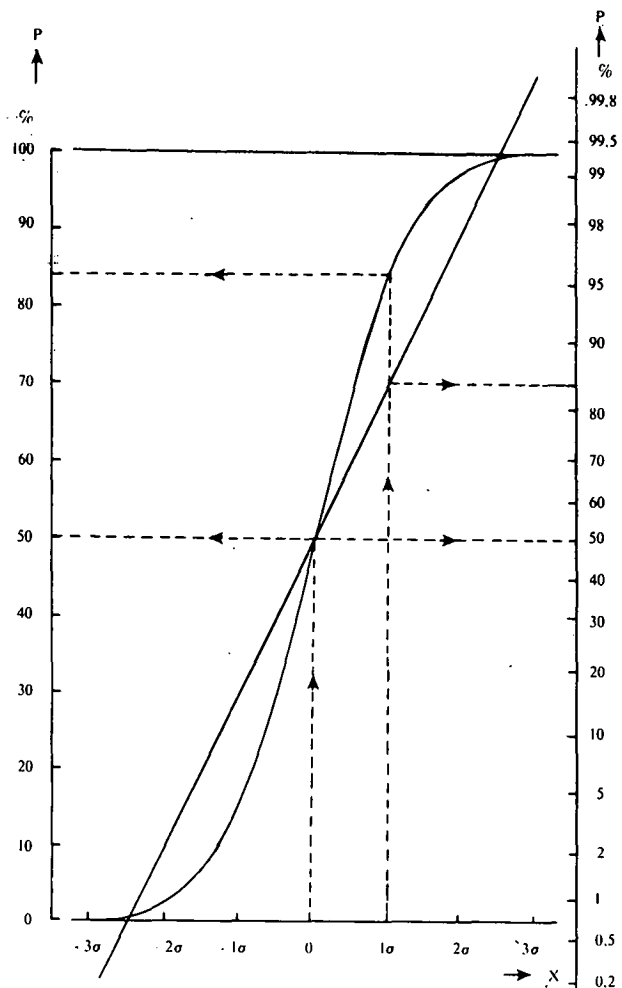
Lognormaal maken

Wanneer een verdelingsfunctie $F(X)$, uitgezet op lognormaal waarschijnlijkheidspapier, concaaf is ten opzichte van de X -as (dus naar boven bol), dan kan men een poging wagen om door alle waarden X te verminderen met een constante X_0 een verdeling $G(X - X_0)$ te krijgen die lognormaal is. Verschuiving op een logaritmische schaal geeft nl. een wijziging in de vorm van de verdeling, en in dit geval kan men zeggen dat de kromme daardoor min of meer kan worden recht getrokken.

Het is natuurlijk wel zaak dat men aan deze X_0 een zinvolle betekenis kan geven, en ook een aanvaardbare waarde, hetgeen men na het aanpassen dient te controleren: als X_0 nergens op slaat heeft het geheel geen zin.

Het procédé is duidelijk: bij kleinere waarden van X

Figuur 2. De normale verdeling; metrische schaal en waarschijnlijkheidsschaal

betekent verminderen met X_0 een steeds grótere verschuiving naar links, waardoor de kromme kan worden recht getrokken. Een voorbeeld vindt men in figuur 3 (blz. 778), met $X_0 = 8$. Op te merken valt nog dat oneindige verlenging van de rechte aan de linkerkant correspondeert met asymptotisch naderen van de originele kromme tot de verticaal door het punt $X = 8$.

Ter verklaring kan men zich een filosofie voorstellen, waarbij de variabele X gedacht wordt te bestaan uit twee elementen: een constante X_0 en een stochastische variabele $X - X_0$. Grafische analyse leert dan beide componenten kennen, indien het inderdaad lukt om een rechte te verkrijgen.

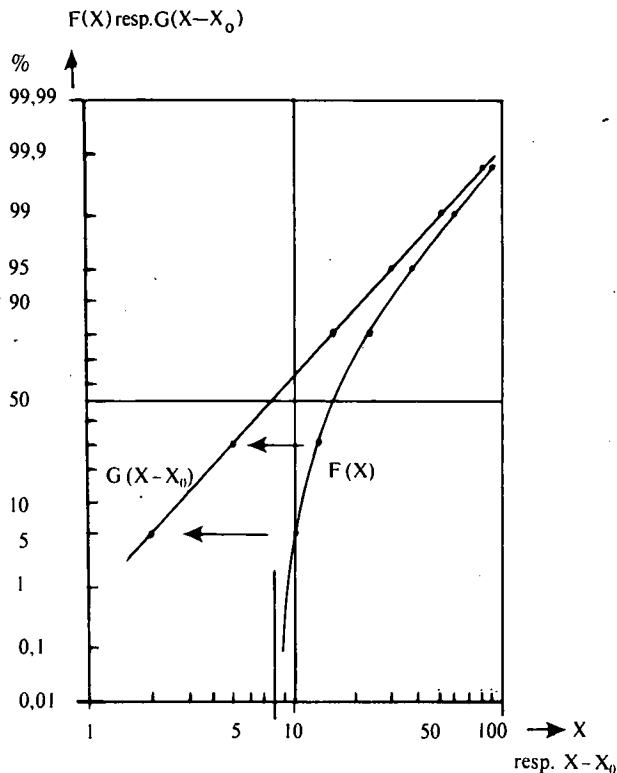
Wanneer een verdelingsfunctie op dit papier convex is ten opzichte van de X -as (dus naar beneden bol), kan met bijtellen van een constante X_0 misschien iets worden bereikt. In de filosofie die daar dan achter zou zitten moet men dus — in tegenstelling met zoëven — werken met een negatieve X_0 . Dat kan, maar het spreekt mij niet zo erg aan.

Giroverkeer

Het ligt voor de hand om te zien naar diverse verdelingen in het geldverkeer, en met name bij het giroverkeer. De Postche-

2) J. Aitchison en J.A.C. Brown, *The lognormal distribution*, 1937.
 3) P. de Wolff (bewerkt door J. Muilwijk), Enkele eigenschappen van de lognormale verdeling, *Statistica Neerlandica XIV*, 59, 1960.
 4) W.J. van de Woestijne, *Een algemene vorm van de vraagfunctie met toepassingsmogelijkheden voor praktische marktanalyse en verkoopcontrole*, Amsterdam, 1953.
 5) L.J.H. Exalto, Gebruik en toepassing van waarschijnlijkheidspapier, *Statistica Neerlandica IV*, 121, 1950.

Figuur 3. Transformatie naar lognormaal

que- en Girodienst (PCGD) beschikt over een grote hoeveelheid cijfermateriaal, dat door de Afdeling Statistische Zaken goed wordt verzameld, bewerkt en gepresenteerd. Gegevens over verdelingen berusten daarbij veelal op steekproeven.

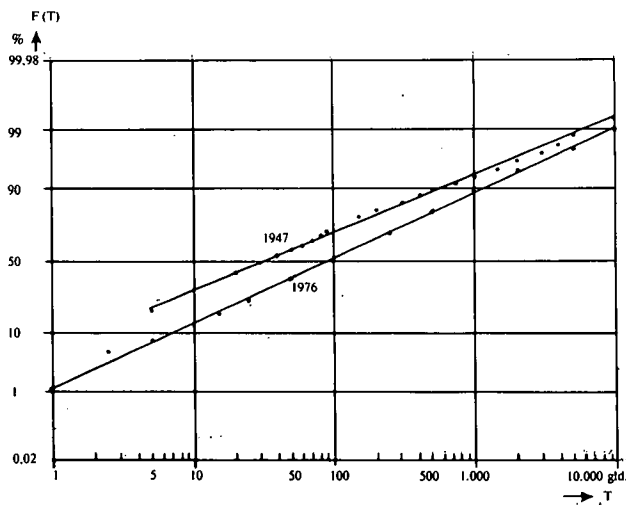
In het kader van deze korte illustratie werden de aanpassingen steeds uit de vrije hand getrokken. Wil men dieper graven, dan dient de aanpassing (en daarmee de schatting van X_0) op meer verantwoorde wijze te geschieden

De gegevens hebben betrekking op 1976. Die voor 1977 (even later ontvangen) vertonen hetzelfde beeld. Cheques bleven buiten beschouwing wegens een versturende discontinuïteit bij f. 100.

Overschrijvingen

Met betrekking tot de overschrijvingsbedragen (T) kan men vaststellen dat deze lognormaal zijn verdeeld. In figuur 4 is de verdeling voor 1976 getekend op lognormaal waarschijnlijkheidspapier en — afgezien van het punt bij f. 2,50 — er valt een redelijke aanpassing aan een rechte waar te nemen. Er zijn

Figuur 4. Verdeling van de overschrijvingsbedragen (T) bij de PCGD

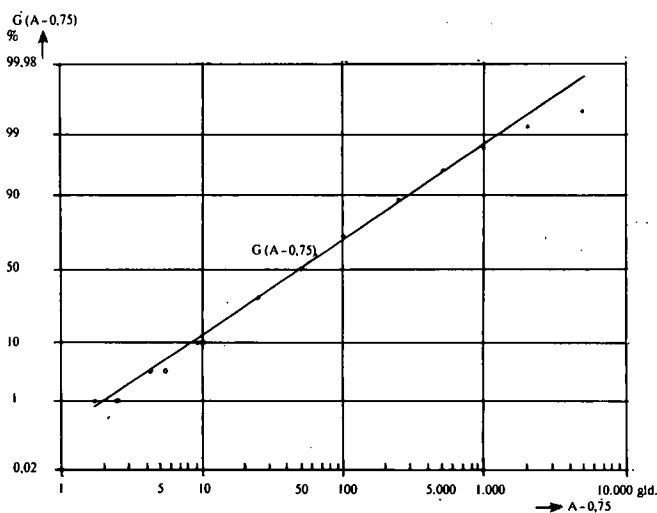
wel enige kleine afwijkingen, mogelijk ten dele steekproeffouten, maar over de hele linie is toch geen kromming te bespeuren. Van belang bij de beoordeling is ook dat de variatiebreedte zeer groot is, nl. van f. 5 tot f. 10.000. Voor het interval met $F(T)$ geldt dat evenzeer, nl. van 10 tot 99%. Aan de afwijking bij f. 2,50 hoeft men m.i. niet zo zwaar te tillen: de ervaring leert nu eenmaal dat aan de uiterste grenzen de zaak bijna altijd „uit de hand loopt”.

Interessant is nog te zien hoe de verdeling in vroeger tijden was. Ik heb zelf in 1947 eens een kleine steekproef getrokken uit deze bedragen en vond toen de bovenste lijn in figuur 4. Weliswaar rechts met een klein S-bochtje, maar over de hele linie toch geen algemene kromming. Uiteraard ligt deze lijn links van die voor 1976, o.a. als gevolg van de geldontwaarding; maar er zijn ook andere factoren in het spel zoals veranderde samenstelling van het corps rekeninghouders en de uitbreiding van het giroverkeer tot andere betalingstypen zoals de periodieke overschrijvingen e.d.

Stortings-/acceptgirokaarten

De bedragen (A) bij dit soort betalingsverkeer zijn, afgezien van posten boven f. 1.000, vrijwel lognormaal verdeeld indien ze verminderd worden met f. 0,75 (dit is een voorlopige schatting). In figuur 5 is de rechte getekend. Het percentage van A dat kleiner is dan f. 0,75 zal wel nihil zijn. Over de grote range van f. 2 tot f. 1.000 (en op de waarschijnlijkheidsschaal van 1 tot 99%) valt geen kromming waar te nemen.

Figuur 5. Verdeling van de bedragen van de stortings-/acceptgirokaarten (A) bij de PCGD

Stortingen

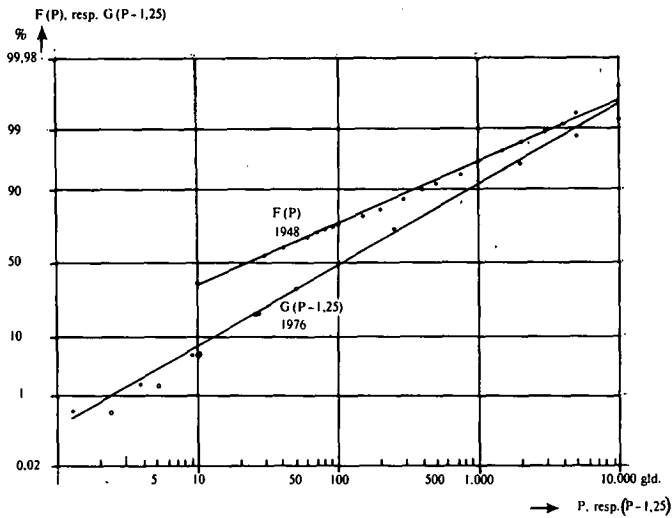
Bij de stortingsbedragen (P) zijn de afwijkingen groter, maar als geheel geeft de verdeling toch de indruk van een rechte lijn, zij het dat de aansluiting boven f. 2.000 niet goed meer is. Ook hier werd de aanpassing uit de vrije hand zo goed mogelijk gemaakt door een bedrag van f. 1,25 in mindering te brengen (zie figuur 6).

Te vergelijking is hier ook opgenomen de verdeling van de stortingsbedragen op basis van een beperkte steekproef die ik in 1948 heb getrokken. Ook hier weer tal van afwijkingen, maar als geheel toch weer mogelijke benadering door een rechte lijn. Vermindering met een bepaald bedrag was hier niet nodig; kleine bedragen deden in die tijd wel mee.

Saldi

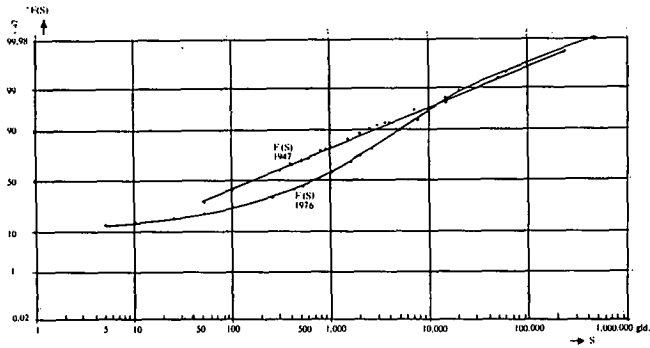
De girosaldi (S) worden gegenereerd door de transacties. Wellicht kan men op enigerlei wijze een model opstellen, waarbij op grond van de gegeven verdelingen van de transacties een verdeling van de saldi kan worden gevonden. Deze

Figuur 6. Verdeling van de stortingsbedragen (P) bij de PCGD

verdeling blijkt niet lognormaal te zijn (zie figuur 7) en vermindering met een constante werkt averechts. Vermeerdering met een constante zou misschien op grond van voorkomende debetstanden overwogen kunnen worden, maar ik geloof niet dat daar een rechte lijn mee te krijgen is.

Figuur 7. Verdeling van de saldi bij de PCGD

Ik heb zelf eens een steekproef genomen (1947) en toen was benadering door een rechte nog niet zo slecht. Het was echter wel een jaar vlak na de oorlogschao en de geldzuivering (de geblokkeerde tegoeden zaten hier overigens niet bij).

Het mediaan-inkomen was in 1976 vier maal zo groot als in 1947, en dat spoot met de vermindering van de koopkracht van de gulden. Ter verklaring moet men echter met meer factoren rekening houden (veranderde samenstelling van het corps rekeninghouders, gestegen inkomens e.d.).

De inkomensverdeling

Ten slotte nog een enkel woord over de inkomensverdeling F(I). Niet meer dan een simpele berekening, want over deze verdeling is al zoveel gestudeerd en zoveel geschreven, dat men wel van zeer goede huize moet zijn om er nog iets zinnigs over naar voren te brengen 6).

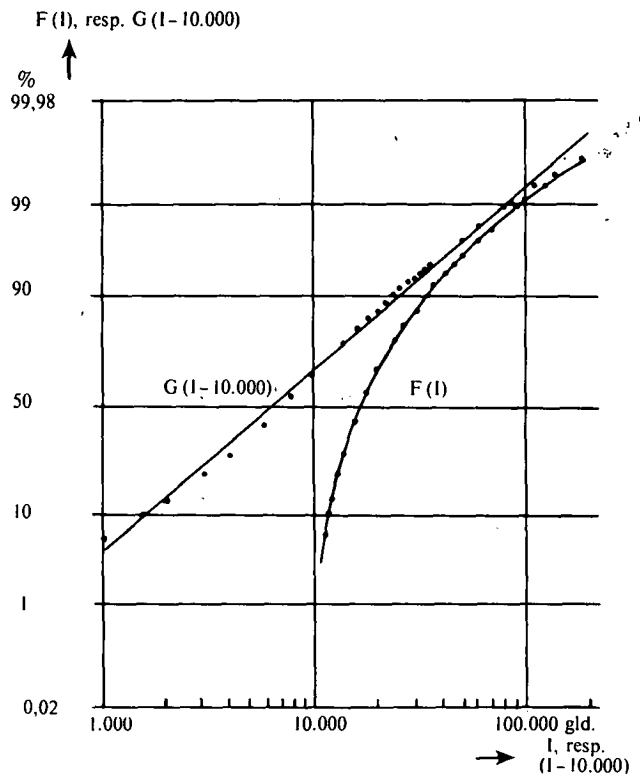
De inkomensverdeling is niet lognormaal. De vraag is nu of deze verdeling lognormaal te maken is door elk inkomen I te verminderen met een constant bedrag I_0 en wat dat dan betekent.

Basis voor een kleine berekening was de inkomensverdeling 1972 7). Na enig zoeken bleek een waarde $I_0 = f. 10.000$ redelijk te voldoen, zoals uit figuur 8 blijkt. Men bedenke hierbij dat de inkomens beneden f. 10.000 in de berekening dus niet mee doen, zodat het hier gaat om ca. tweederde van alle inkomensstrekkers. Voorts betreft het de belastbare inkomens, maar in deze regionen maakt dat nauwelijks verschil met de bruto inkomens.

Wat de gevonden verdeling $G(I-I_0)$ betreft zou men deze

bij benadering lognormaal kunnen noemen. Anderzijds is er een flauw S-bochtje zichtbaar, en dat vindt men voor andere jaren ook. Er is dus toch enige leptocurtosis. Overigens is het manipuleren met I_0 een vrij arbitraire zaak en de waarde $I_0 = f. 10.000$ lijkt dan ook niet meer dan een grove aanduiding.

Figuur 8. Verdeling van de inkomens 1972

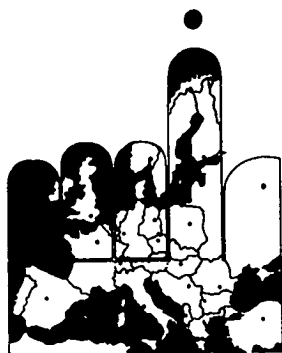
Een vraag is natuurlijk of de gevonden I_0 op enigerlei wijze kan worden verklaard. Men kan zich voorstellen dat in de populatie $I > f. 10.000$ een constant deel $I_1 = f. 10.000$ aanwezig is, terwijl de rest stochastisch is. Voor dat vaste deel kan men denken aan een soort „minimum“-inkomen. Bij het wettelijk minimumloon van toen sluit een bedrag van groter dan f. 10.000 wel zo ongeveer aan. Men kan ook denken aan het minimuminkomen zoals dat door Van Praag c.s. is berekend 8) en dan lijkt f. 10.000 te hoog. Hoe dit zij, het ware mogelijk om deze speculatie eens nader uit te werken, al is de kans op een zinvolle en betrouwbare uitkomst misschien niet zo groot.

Slot

Uit bovenstaand voorbeeld blijkt weer hoe belangrijk het is om te komen tot een visueel zuivere presentatie en interpretatie. Wat dit betreft bestaat er niet alleen „groot bedrag“ 9) maar ook „klein bedrag“ in de wetenschap, waarbij het gevaar bestaat dat men onbewust naar de uitkomst toe tekent. Voorzichtigheid is dan wel geboden

J.H.C. Lisman

6) In dit verband zij verwezen naar: P.L.F. de Jong, Toepassing van lognormale verdelingen, *Statistica Neerlandica XIV*, 68, 1960; J.S. Cramer, *Empirical econometrics*, 1969, hfst. 3.
7) CBS, *Regionale inkomensverdeling 1972*, blz. 32/33, tabel 1.
8) T. Goedhart, V. Halberstadt, A. Kapteyn en B.M.S. van Praag, Welk inkomen vinden we minimaal?, *ESB*, 30 juni 1976, blz. 620.
9) H. Tromp en M. Korzec, Bedrog in de wetenschap, *Intermediair*, nr. 14 en 45, 1977.

Het Bremens muntplan

DRS. E. A. MANGÉ

In een vorige bladwijzer schreven we dat op de Europese Raad van 6 december jl. „de EMU, zonder tranen en treurzangen zodanig diep begraven werd, dat het weinig waarschijnlijk is deze de komende jaren nog terug te zien” 1). Dit lijkt een voorbarige conclusie te zijn geweest, gezien het akkoord dat de Europese Raad op 7 juli jl. bereikte over een progressieve opbouw van een Europese zone van monetaire stabiliteit. Een akkoord dat verstrekkende gevolgen kan hebben voor de toekomst van Europa. Indien alles naar wens gaat, zal tegen 1981 een Europese centrale bank en het embryo van een Europese munt bestaan, evenals een systeem waardoor alle EG-valuta aan elkaar worden geklonken volgens de strikte regels en dezelfde waarborgen als het thans bestaande slangakkoord (tussen België, Nederland, Luxemburg, West-Duitsland, Denemarken en Noorwegen). Tevens is voorzien in een kredietmechanisme (dat veel gelijkenis vertoont met het IMF-systeem) om lidstaten met valutaproblemen te steunen.

Achtergronden van de politieke ommekeer

Op 7 april jl. ontvouwde kanselier Schmidt, na voorafgaand overleg met president Giscard d'Estaing, op de Europese Raad te Kopenhagen een plan om, zowel op Europees als op mondiaal vlak, de monetaire stabiliteit te bevorderen door een beperking van de schommelmarges van alle EG-valuta's, een versterking van de Europese monetaire samenwerking en een vermindering van de rol van de dollar in het Europese betalingsverkeer. Nochtans had Duitsland enkele maanden voordien, bij de besprekingen van de Commissie-mededeling betreffende de *Vooruitzichten inzake een economische en monetaire unie*, nogmaals zijn traditioneel „economisch” standpunt naar voren gebracht: dat monetaire integratie moet worden voorafgegaan door een bindende coördinatie van het economisch beleid van de lidstaten, ten einde in eerste instantie een convergentie van de economische ontwikkeling in de Gemeenschap tot stand te brengen 2).

De plotselinge overstap van Duitsland van een „economisch” naar een „monetair” standpunt is het gevolg van het toenemend onvermogen van de Duitse economie om de deflatoire effecten van de voortdurende waardedaling van de dollar te verwerken. De economie draait stroef, ondanks een naar Duitse normen ongekende overheidssteun.

Massale steunaankopen van dollars doorkruisen het economisch beleid. Vorig jaar moesten de groeivoorzichten zelfs enkele malen naar beneden worden herzien (van 4,5 naar 2%). De vrees voor een onherroepelijke aantasting van het concurrentievermogen neemt voortdurend toe: de opwaardering van de DM is immers niet het normale gevolg van de wetten van vraag en aanbod, maar van een inzinking van de dollar die zijn fundamentele oorzaak binnen de Amerikaanse economie vindt (voornamelijk de enorme olie-invoer).

Het aanvaarden te Kopenhagen van de Schmidt-idee voor een zone van monetaire stabiliteit en het nadien bereikte muntakkoord te Bremen, mag evenwel niet geheel op rekening worden geschreven van de verandering in het Duitse standpunt. Andere elementen zijn eveneens belangrijk:

1. Ook de Britse houding tegenover monetaire integratie onderging een fundamentele wijziging (ondanks het verzet van Callaghan te Kopenhagen en Bremen). Groot-Brittannië was, sinds het in 1972 het slangakkoord had verlaten, openlijk voorstander van zwevende wisselkoersen, omdat dit een meer onafhankelijk economisch beleid zou toelaten. Deze grotere autonomie van het binnenlands economisch beleid bleek echter een vergissing: vorig jaar moest Londen een beroep doen op uitgebreide leningen van het IMF; in ruil kreeg het een strikte inkomens- en begrotingspoli-

tiek opgelegd. M.a.w., ook voor Groot-Brittannië werd het aantrekkelijker om de mogelijkheden te onderzoeken voor een monetaire aansluiting met de EG-landen.

2. De inflatieverschillen tussen de lidstaten zijn afgenomen (zie tabel 1), waardoor monetaire integratie een meer realistische mogelijkheid werd.

Tabel 1. Inflatiegraad in enkele landen van de Gemeenschap (% stijging van de consumptieprijs t.o.v. vorig jaar)

	1975	1978 a)
België	12,8	7,0
Duitsland	6,0	4,0
Frankrijk	11,7	8,8
Italië	17,0	12,8
Nederland	10,2	6,0
Ver. Koninkrijk	24,2	9,0

a) Vooruitzichten.
Bron: OESO.

3. Het gevaar van een uiteenspatten van de slang, het laatste bastion van de monetair-technische Europese samenwerking, werd steeds groter, omdat het steeds moeilijker werd de Belgische frank in het kielzog van de DM te houden.

4. Welke rol het pleidooi voor een muntunie van Commissievoorzitter Jenkins vorig jaar te Florence gespeeld heeft, is niet duidelijk, maar vast staat dat het een belangrijke weerklank heeft gehad en het debat in kringen van monetaire deskundigen en verantwoordelijke politici opnieuw op gang heeft gebracht.

1) E. A. Mangé, Commissie tracht de Economische en Monetaire Unie nieuw leven in te blazen, *ESB*, 4 januari 1978.

2) Hiertegenover staat het standpunt van de „monetaristen” (bijvoorbeeld Frankrijk) die (externe) monetaire integratie zien als motor voor de convergentie van het economisch beleid. Zie in dit verband J. C. P. A. van Esch, *Economische en Monetaire Unie, Europese Monografieën*, nr. 18, Deventer, 1975, blz. 23-24 en P. Coffey en J. R. Presley, *European monetary integration*, Londen, 1971, blz. 35-60.

5. Het onverminderd steunen van het Duitse plan door Giscard d'Estaing, de gezamenlijke Frans-Duitse uitwerking ervan en het intensief overleg dat beide staatshoofden na Kopenhagen hebben gevoerd met de andere regeringsleiders (hetzij per brief, hetzij persoonlijk of bij monde van hun monetaire specialisten Schulmann en Clappier) om hen — indien nodig — te overtuigen van de noodzaak van een muntzone.

6. De aanpak van het Comité van de Presidenten der Centrale Banken en het Monetair Comité, die na Kopenhagen van de ministers van Financiën opdracht kregen het Schmidt-voorstel verder te onderzoeken. In hun technisch rapport werden drie alternatieven voor een muntzone uitgewerkt: verbreding van het slangmechanisme; beperking van de schommelingsmarges van alle EG-munten tegenover de gemiddelde waarde van alle munten; het vaststellen van doelzones voor iedere EG-muntwaarde. Duidelijk werden de voor- en nadelen van iedere mogelijkheid aangegeven, evenals de minimale voorwaarden voor een effectief functioneren van een muntzone:

- niet alleen moeten alle EG-valuta's erbij betrokken worden, maar het systeem moet ook toegankelijk zijn voor andere munten;
- de nationale verplichtingen inzake economisch beleid moeten symmetrisch zijn: indien een lidstaat verplicht wordt een restrictief monetair beleid te voeren, dan moet een andere lidstaat verplicht kunnen worden een expansief beleid te voeren;
- het systeem moet niet alleen interventieverplichtingen inhouden, maar ook een uitgebreid mechanisme voor monetaire steun op korte termijn;
- het systeem moet voldoende elastisch zijn, zodat niet verhinderd wordt dat reële economische veranderingen hun uitdrukking vinden in de wisselkoersen.

Het muntplan

Het werkdocument, *Een communautaire strategie*, dat door Frankrijk en Duitsland was opgesteld en de avond voor de Raadszitting aan de regeringsleiders werd overhandigd, telt twee delen:

- een *economisch luik*, dat in tien punten een gemeenschappelijke groei-strategie uiteenzet en waaraan een document van de Commissie werd gehecht met betrekking tot de manoeuvreerruimte van iedere lidstaat om de doelstelling van een gemiddelde groei van 4,5% in de Gemeenschap te bereiken 3);
- een *monetair luik*, waarin de creatie van een *Europees Monetair Systeem* (EMS) wordt voorgesteld.

De uitwerking van het EMS is een combinatie van de door de technische comités uitgewerkte alternatieven. Spil in het nieuwe monetaire systeem is de *Europese Valuta-eenheid* (EVE) die een gewogen gemiddelde is van de waarden van alle EG-valuta's (en dus dezelfde definitie heeft als de bestaande Europese Rekeneenheid, de ERE).

De lidstaten bepalen hun pariteit (spilkoers) ten opzichte van de EVE. De wisselkoersverhoudingen worden binnen een nauwe marge boven en onder de EVE gehouden. Er is dus een duidelijk verschil met het slangmechanisme: terwijl in de slang geïntervenieerd wordt zodra twee koersen onderling 2,25% afwijken, gebeuren de interventies in het EMS zodra een koers een bepaald percentage van de EVE afwijkt. Een percentage wordt in het schema niet vooropgezet, maar gedacht wordt aan 1% onder en boven de EVE 4). Een lager percentage dan in het slangmechanisme, omdat in het EMS de pieken en dalen in de schommelingen zullen worden afgevlakt: daalt (stijgt) de waarde van een EG-munt, dan daalt (stijgt) de EVE, als gewogen gemiddelde, eveneens (zij

**Deze rubriek wordt verzorgd
door het Europa Instituut van de
Rijksuniversiteit Leiden**

het in mindere mate ingevolge de weging). Dit mechanisch effect maakt het dus mogelijk nauwere marges te bepalen.

Een tweede belangrijk verschil tussen het EMS en de slang betreft de interventies zelf. Als in het slangakkoord de interventies gesloten worden (de eerste dag van de maand die volgt op de datum van de operatie), betaalt de centrale bank van het debiteurland zijn schuld in de munt van het crediteurland of in dollars (of andere monetaire reserves). In het EMS wordt afgerekend in EVE: de EVE, die vanaf volgend jaar in het verkeer tussen centrale banken zou worden gebracht, vormt dus het embryo voor een Europese munt.

Het verwerven van EVE's door de centrale banken is als volgt geregeld. De lidstaten dragen 20% van hun nationale monetaire reserves over aan de Gemeenschap (ongeveer \$ 25 mrd.), evenals een bedrag van vergelijkbare grootte in nationale munten. In ruil zouden de lidstaten EVE's ontvangen (ongeveer \$ 46 mrd. 5)). Het gemeenschappelijke fonds (waaraan de 11 mrd. ERE zouden worden toegevoegd die thans al ter beschikking staan via de huidige functionerende mechanismen) zou worden gebruikt om speculaties te bestrijden. Op de gemeenschappelijke goud- en dollarreserves zou iedere lidstaat een onvoorwaardelijk trekkingsrecht bezitten om zijn munt te ondersteunen. Op de pot van nationale

munten zou slechts een beroep gedaan kunnen worden, indien wordt ingestemd met de door de Gemeenschap opgelegde economisch-politieke voorwaarden. Ook dit is een belangrijke innovatie in vergelijking met het slangakkoord, dat weliswaar voorziet in belangrijke kredieten op korte en zeer korte termijn aan lidstaten met betalingsbalansmoeilijkheden, maar niet in de verplichting een restrictief beleid te voeren. De twee nieuwe kredietfaciliteiten vervangen het bestaande kredietmechanisme op korte termijn, maar de duur ervan wordt verlengd van 6 maanden tot een jaar.

Het muntplan voorziet tevens in een coördinatie van de wisselkoerspolitiek van de lidstaten tegenover derde munten (en in het bijzonder de dollar), ten einde te vermijden dat de centrale banken elkaars interventies zouden tegenwerken. Centrale banken die, in het kader van hun interventies, dollars aankopen storten een deel hiervan (bijvoorbeeld 20%) bij de gemeenschappelijke reserves en krijgen hiervoor in ruil EVE's. Centrale banken die dollars verkopen, ontvangen hiervoor gedeeltelijk (eveneens 20%) EVE's.

Bepaald is dat een verandering van een spilkoers voorafgaand overleg tussen alle lidstaten vereist. Tevens dat het systeem ook openstaat voor derde landen, waarmee de Gemeenschap sterke economische en financiële bindingen heeft. Hierbij is zonder twijfel gedacht aan Noorwegen (dat deel uitmaakt van het slangakkoord), Zweden en Oostenrijk; eventueel zelfs Zwitserland 6).

Het nieuwe systeem zal pas in werking treden, wanneer de regels minstens zo strikt zijn en het dezelfde waarborgen biedt als het slangakkoord. Voorlopig blijft de slang dus bestaan. Voor de overgangperiode (die slechts van beperkte duur zou zijn) is voorgesteld dat de niet-deelnemende lidstaten eveneens hun schommelingsmarges zouden beperken, zij het ruimer houden dan in het slangakkoord. Monetaire deskundigen gewagen voor deze „boa-overeenkomst" 7) van een marge van 4%.

Maximaal twee jaar nadat het systeem in werking is getreden (en ten vroegste

3) Deze doelstelling was op de Raad van Kopenhagen aanvaard, maar te Bremen maakte Schmidt bezwaren in het licht van de grondwettelijke beperkingen voor een verdere budgettaire actie.

4) Volgens de voorzitter van het Monetair Comité (M. van Ypersele), *Europe*, nr. 2489, 14 juli 1978, blz. 1.

5) Het Nederlandse aandeel in de gemeenschappelijke muntreserve zou neerkomen op 9,3%; *Europa van morgen*, nr. 25/78, blz. 344.

6) Hoewel Zwitserse bankiers reeds verklaarden dat ze niet inzagen dat de Zwitserse frank langer dan 10 minuten aan het pond sterling zou kunnen worden gekoppeld.

7) Zo genoemd omdat dit serpent zich wat langer de tijd gunt om zijn voedsel te verteren dan de slang.

op 1 januari 1979) wordt, ter vervanging van het Europees Fonds voor Monetair Samenwerking, een *Europees Monetair Fonds* (EMF) opgericht om het gemeenschapssysteem te beheren. Dit betekent dat tegen 1981 een Europese centrale bank zou kunnen bestaan.

Politieke hinderpalen

De gepubliceerde verklaring van de Europese Raad wijkt weinig af van het Frans-Duitse werkdocument. Slechts Groot-Brittannië bracht enkele belangrijke wijzigingen aan, o.m. dat de uitwerking van het monetair akkoord parallel moet lopen met een onderzoek naar actiemogelijkheden om in het kader van het monetair systeem de minder welvarende lidstaten economisch te versterken. Tevens werd de preambule, waarin gesteld wordt dat een Europese zone van monetaire stabiliteit een hoogst wenselijk doel is en de Raad een duurzaam en effectief systeem moet creëren, gescheiden van het muntplan, dat als bijlage werd gepubliceerd.

Er zijn evenwel nog belangrijke hinderpalen. Weliswaar werd een akkoord bereikt over de principiële noodzaak van een muntzone, maar ingevolge de bezwaren van Nederland, Italië en vooral Groot-Brittannië werd het gepubliceerde schema niet formeel goedgekeurd. Het fungeert als een werkhypothese, op grond waarvan de ministers van Financiën op 24 juli de nodige richtlijnen moeten opstellen voor de bevoegde communautaire instellingen, zodat tegen 31 oktober de nodige maatregelen voor de werking van het monetaire stelsel kunnen worden uitgewerkt. De volgende Europese Raad — begin december te Brussel — zal zich over de voorstellen dan definitief uitspreken.

Alles lijkt dus nog mogelijk; te meer daar Callaghan uitdrukkelijk heeft verklaard dat het voorgestelde muntplan nog voor amendementen vatbaar is. De Britse terughoudendheid heeft vele gronden. Onder meer is er hun ongenoegen over het feit dat te Bremen geen vorderingen werden gemaakt met betrekking tot de gemeenschappelijke groeistrategie. Voor het Lagerhuis verklaarde Callaghan dat het muntplan slechts acceptabel is als er tevens een aanzienlijke financiële overdracht van de sterke naar de armere lidstaten komt, het communautair landbouwbeleid in-

grijpend wordt veranderd en een omvangrijk groeiprogramma wordt opgesteld waardoor de economische divergenties tussen de lidstaten zouden afnemen. Terecht stelde hij dat monetaire afspraken niet voldoende zijn om een monetaire stabiliteitszone te scheppen en vooral te handhaven; maar ook dat Bremen van historische betekenis kon zijn. De politieke achtergrond verklaart waarschijnlijk in hoofdzaak het Britse verzet: in december zullen de Britse verkiezingen achter de rug zijn, zodat Callaghan dan gemakkelijker zal kunnen instemmen met de soevereiniteitsoverdracht die het muntplan inhoudt.

Ook Nederland uitte bezwaren. In de eerste plaats tegen het Frans-Duitse directoraat en tegen het voorafgaande intensieve overleg tussen Frankrijk, West-Duitsland en Groot-Brittannië. Hoewel minister-president Van Agt niet helemaal zijn slag binnenhaalde (doordat de andere kleine lidstaten weigerden protest aan te tekenen tegen deze gang van zaken), lijkt het „verzet van de dwergen” er toch toe geleid te hebben dat het slangakkoord intact is gebleven (8). Inhoudelijk werd kritiek geuit tegen de in het muntplan voorziene liquiditeitscreatie, die — aldus Van Agt — momenteel niet gewenst is. Ook Italië heeft het muntplan niet onverdeeld gunstig ontvangen, maar verwacht wordt dat het zijn bezwaren zal laten vallen, zodra het de nodige waarborgen krijgt voor een soepele overgangsregeling.

Het is weinig waarschijnlijk dat nog essentiële veranderingen in het muntplan aangebracht zullen worden: de publikatie van het schema is daarvoor een te belangrijke politieke stap. Dat premier Callaghan daags nadien nog heeft gepoogd de publikatie van de bijlage te verhinderen, bewijst dit.

Besluit

Het akkoord dat te Kopenhagen en te Bremen werd bereikt, heeft vooral een politieke betekenis: het betekent een doorbraak van de impasse ten aanzien van het Europese integratieproces en in het bijzonder van de mogelijkheden om tot een economische en monetaire unie te komen. Nochtans roept het muntplan nog heel wat vragen op.

Hoewel er belangrijke verschillen zijn, is de overeenkomst met het IMF-

systeem treffend 9). Door de creatie van het EVE-systeem is weliswaar vermeden dat de DM de sleutelrol van de dollar in het betalingsverkeer overneemt, maar anderzijds laat zich de vraag stellen of de EVE, in de huidige omstandigheden en onder de beschreven voorwaarden, werkelijk de reservemunt kan zijn die het plan beoogt. Zal de DM niet tot die rol worden gedwongen?

Bovendien is het weinig waarschijnlijk dat aan de dollarspeculatie plotse-ling een einde zal komen, evenmin als aan de opwaardering van de DM. Een stijgende vraag van dollarhouders naar DM zal ofwel tot gevolg hebben dat het ganse monetaire blok stijgt ten opzichte van de dollar, ofwel dat de andere lidstaten DM aanbieden. In het eerste geval ondergaat iedere lidstaat een opwaardering van zijn munt tegenover de dollar, tegen wil en dank; in het tweede geval wordt het interne monetaire beleid grondig beïnvloed.

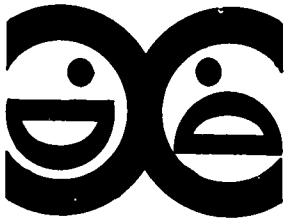
Dit laatste legt de kernkritiek op het akkoord bloot: het muntplan voorziet in verbintenissen op het vlak van de externe monetaire politiek (vernaauwing van de schommelingsmarges tussen de EG-valuta's), maar niet in bindende afspraken met betrekking tot het interne economische beleid. Het is weinig waarschijnlijk dat zonder een werkelijke coördinatie van het economische beleid (en een overdracht van bepaalde aspecten ervan naar communautair niveau) het EMS kans van slagen heeft. Zo bijvoorbeeld met betrekking tot het interne monetaire beleid: Nederland legt nadruk op de liquiditeitstoename in Duitsland hanteert een geldgroei-regel, terwijl Italië zich nauwelijks beperkingen oplegt. Kan een muntzone effectief opereren zonder een harmonisatie op dit gebied? Er is dus nog heel wat werk te doen vóór december a.s.

E. A. Mangé

8) Naar het schijnt was Frankrijk erop uit de huidige slangovereenkomst op te doeken: *Europa van morgen*, op. cit.

9) In een interview heeft kanselier Schmidt trouwens verklaard een zelfde verhouding te zien tussen de Wereldbank en het IMF als tussen het EMF en de Europese Investeringsbank.

**Indien u niet álles op economisch gebied kunt lezen,
dan kunt u ESB onmogelijk missen.**

Verzorgingsstaat en overheidsbudget

DRS. H. J. VAN DE BRAAK

„The standing formula for analyzing the welfare state has appropriately been that of political sociology: „Who gets what, when and how?”. Such a formula focusses on existing political struggles and difficulties, but it is not a substitute for a policy orientation. The underlying objective of a social control perspective on welfare is to establish the appropriate criteria concerning „Who should participate in what decision?” if the welfare state is to function with effectiveness and under parliamentary control”.

(Morris Janowitz, *Social control of the welfare state*, New York, 1976, blz. 114).

De bezuinigingsnota van het kabinet-Van Agt, *Bestek '81*, waarin de hoofdlijnen zijn geschetst van het financieel en sociaal-economisch beleid voor de middellange termijn, heeft van velerlei kanten inhoudelijke kritiek ontmoet. Ook al benadrukte de minister-president op 30 juni jl. bij de presentatie van de bezuinigingsnota, dat het beleidsplan gericht is op het behouden van de welvaartsstaat en een daarbij passend niveau van sociale voorzieningen op de middellange termijn, duidelijke tekenen van parlementaire of maatschappelijke steun zijn vooralsnog uitgebleven. Integendeel, CDA-fractie leider Aantjes bekritiseerde het ontbreken van zogeheten maatschappelijke hervormingsvoorstellen; oppositieleider Den Uyl meende bovendien dat de bezuinigingsvoorstellen niet zijn getoetst aan het draagkrachtbeginsel, zodat o.m. de lagere ambtenaren verhoudingsgewijs de zwaarste offers moeten brengen; ambtenarenbonden hebben al massaal „gedemonstreerd” tegen het voorgestelde, huns inziens eenzijdige matigingsbeleid; werkgeversorganisaties gaat de terugdringing van openbare uitgaven nog niet ver genoeg; werknemersorganisaties zien de relatie winst-werk niet enz. Behalve inhoudelijke kritiek was er ook formele of procedurele kritiek vanwege het late verschijnen van de nota. Inmiddels wordt namelijk de ontwerpbegroting 1979 opgesteld zonder dat het parlement zich heeft kunnen uitspreken over de omvang en de richting van de bijgestelde rijksuitgaven op middellange termijn. Op soortgelijke wijze hebben ambtenaren- en werknemersorganisaties geprotesteerd tegen een quasi-overlegsituatie, waardoor de matigingsoperatie een dictaat-karakter dreigt te krijgen.

In het navolgende wil ik enkele punten uitwerken, die te maken hebben met die kritiek, zowel inhoudelijk als procedu-

reel. Op de eerste plaats is er de vraag hoe de welvaarts- of verzorgingsstaat bevredigend kan worden gedefinieerd. Ten tweede is er de vraag hoe in de verzorgingsstaat de baten van de overheidsuitgaven de personele inkomensverdeling beïnvloeden. Ten derde doet zich de vraag voor wat valt te verstaan onder een „passend” niveau van sociale voorzieningen, met name wanneer dat binnen de beschikbare budgetruimte wordt gerelateerd aan andere overheidsuitgaven. Ten vierde kan men zich afvragen of en in hoeverre de matigingsvoorstellen niet eenzijdig georiënteerd zijn op het economisch evenwicht van de rijksbegroting met voorbijgaan van het rechtsevenwicht. Immers, zoals men de theoretische gedachte, dat alle overheidshandelen in het algemeen belang geschiedt, niet hoeft los te laten om toch te kunnen aanvaarden dat sommige overheidsuitgaven in sterkere mate de ene bevolkingsgroep en in mindere mate de andere ten goede komen; evenzo valt heel wel in te zien dat beperking van sommige openbare uitgaven in sterkere mate de ene bevolkingsgroep treft en in mindere mate de andere. Kortom, een *begrotingsevenwicht* wordt niet alléén bepaald door economische normen, zoals die in het kader van het conjuncturele en structurele begrotingsbeleid worden gehanteerd, maar evenzeer door maatschappelijke rechtsnormen, zoals die worden ingegeven door het draagkracht- en profijtbeginsel 1).

Definiëring

In essentie is het begrip verzorgingsstaat nogal dubbelzinnig en verwarrend. Niet zelden worden in het sociaal-wetenschappelijke spraakgebruik begrippen als verzorgingsstaat, „grants economy”,

consumptiemaatschappij, georiënteerde economie, welvaartsstaat, post-industriële samenleving enz. door elkaar heen gebruikt. Dat heeft onder meer te maken met het feit, dat sociale wetenschappers die staats- en samenlevingsinrichting tot hun aandachtsveld rekenen, niet alleen een waarnemersrol, maar ook een deelnemersrol vervullen. Als zodanig bevinden zij zich in een spanningsveld dat is gesitueerd tussen distantie en engagement, tussen wetenschappelijke onafhankelijkheid en maatschappelijke solidariteit 2).

In de eerste rol wordt de gangbare samenleving b.v. geobserveerd in termen van reële koopkracht, verzorgingsniveau e.d., vanuit de tweede rol wordt diezelfde samenleving b.v. gewaardeerd in termen van nog-niet-gerealiseerde behoeften en wensen via allerhande maatschappelijke referentieprocessen en aan de hand van ideale mensbeelden en maatschappijmodellen. Wat men de verzorgingsstaat in essentie op als de maatschappelijke belichaming van een *garantieformule*, volgens welke de samenleving — georganiseerd als nationale staat — alle burgers een minimum aan voorzieningen annex sociale grondrechten waarborgt, dan is vanuit het genoemde spanningsveld duidelijk dat veel maatschappelijke en sociaal-wetenschappelijke discussie scharniert op de feitelijke en gewenste invulling van die garantieformule.

Batenverdeling

Van groot gewicht in die discussie zijn de *verdelingsnormen* die met betrekking tot de leverantie van sociale voorzieningen worden gehanteerd evenals de kring van degenen die op zulke voorzieningen een beroep doen. Immers, in beide opzichten vindt een gedurige verruiming plaats, omdat het gegarandeerde mini-

1) D. Brüll, *Rechtsnorm en overheidsbudget*, Amsterdam, 1967, blz. 16.

2) J.A.A. van Doorn in zijn inleiding tot: Amitai Etzioni, *Maatschappelijk sturen en maatschappelijk mobiliseren*, UPR, 1974, blz. 6.

mun aan voorzieningen steeds wordt gedefinieerd overeenkomstig gewijzigde maatschappelijke opvattingen; bovendien, omdat de „omtrek” van de kring der gerechtigden toeneemt door sociale referentieprocessen 3). Van belang is dan ook de moeilijk te beantwoorden vraag wie en in welke mate profiteren van de overheidsbestedingen, een vraag die m.n. aan de orde is gesteld in de *Interimnota Inkomensbeleid 1975*. Vooral bij een nauwelijks substantiële groei van het vrij beschikbaar inkomen in de komende jaren, is het goed te weten hoe de overheid dat inkomen aanvult met goederen en diensten. Met andere woorden, hoe beïnvloeden de baten van de overheidsuitgaven de personele inkomensverdeling? Echter, de onderzoekbaarheid van zulke batenverdeling is uitermate lastig.

Om enig licht in de duisternis te verschaffen, is door Wolfson 4) voorgesteld onderscheid te maken tussen primaire, secundaire en tertiaire inkomensverdeling. Het essentiële verschil tussen primaire inkomensverdeling en de daaropvolgende herverdeling is dan, dat de laatste geschiedt zonder dat daar aanwijsbare prestaties tegenover staan. Dat herverdeelde inkomen valt uiteen in een secundaire en een tertiaire component. Wezenlijk kenmerk van het secundaire inkomen is de vrije beschikbaarheid binnen de particuliere sector na ontvangst resp. afdracht van inkomensoverdrachten om niet van en naar de overheid. Kenmerkend voor het tertiaire inkomensbestanddeel is de gebondenheid aan en het feitelijk gebruik van collectieve voorzieningen en gesubsidieerde objecten. Tot het primaire inkomen worden gerekend: loon, salaris, tantièmes, winst uit bedrijf, werkgeversbijdragen in sociale verzekeringen e.d.; tot het secundaire inkomen behoren: inkomensoverdrachten uit hoofde van sociale verzekeringen en voorzieningen, kinderbijslag e.d.; tot het tertiaire inkomen kunnen worden gerekend: belastingvoordeel van het gebruik van goederen, geldswaarde van het gebruik van zuiver collectieve goederen e.d.

Inhakend op zo'n conceptie van de tertiaire inkomensverdeling is door medewerkers van het Sociaal-Cultureel Planbureau een boeiende en verdienstelijke „pilot study” verricht naar de verdeling van de overheidsuitgaven voor onderwijs en volkshuisvesting, mede vanuit de overweging dat in de toekomst de relatieve betekenis van zogeheten gebonden overheidsuitgaven in het tertiaire inkomen zal toenemen 5). Een van de vragen rond het concept tertiair inkomen behelst niettemin of overheidsuitgaven inderdaad toerekenbaar zijn aan individuele personen of huishoudingen en in de profijtsfeer aanwijsbaar differentieel uitwerken op basis van het genoten secundaire inkomen. Als men er immers van uitgaat dat het rijksuitgavenbeleid naast een productie- en consumptie-aspect

ook een programma-effect heeft, dan zal het danig ingewikkeld zijn om verdelingseffecten adequaat te traceren.

Die effecten zijn nog vrij direct als men denkt aan objectsubsidies in de woningbouw, maar zeer indirect als het bijvoorbeeld gaat om cultuursubsidies. Zulke subsidies zijn doorgaans zeer primair gericht op de totstandkoming of instandhouding van voorzieningen waarvan men voor lief neemt dat ze in eerste aanleg ten goede komen aan hogere inkomensgroepen, in de hoop dat zij later als „gesunkenes Kulturgut” ook ten goede komen aan lagere inkomensgroepen. Met andere woorden, wordt van meet af de eis van gelijke batenverdeling gehanteerd, dan zouden allerlei sociaal-culturele activiteiten nooit tot ontwikkeling zijn gebracht 6). Een evident nadeel van effectstudies, zoals de door het SCP ondernomen verdelingsstudie, is dan ook dat zij — in tegenstelling tot longitudinale studies — snel het karakter van „polling” aannemen, waardoor beleidsontwikkelingen, vooral in tijden van bezuiniging, voortijdig worden afgebroken of verwaarloosd wanneer geen directe, zichtbare effecten optreden 7).

Deze rubriek wordt verzorgd door de afdeling Sociaal-Economisch Beleid van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Hoe lastig en omstreden de beoordeling van subsidie-effecten is, wordt treffend geïllustreerd door het recente advies van de Raad voor de Kunst aan de minister van CRM — gebaseerd op het in 1976 verschenen rapport *Geld voor kunstkoepers* van de Dr. E. Boekmanstichting — om de Aankoop Subsidieregeling Kunstwerken af te schaffen en de betreffende uitgaven aan te wenden voor bestaande kunstleerorganisaties. Weliswaar lijkt de regeling niet onmiddellijk te beantwoorden aan de oorspronkelijke doelstelling — „kunstaankopen bereikbaar maken voor de smalle beurs” —, het blijft toch een niet te negeren feit dat de regeling vanwege haar verkoopstimulerende werking ten goede komt aan veel beeldende kunstenaars. Anders gezegd, in het rijksuitgavenbeleid dient men oog te hebben voor een adequate afweging van (on)bedoelde en (on)gewenste effecten.

Sociale rapportering

Schakelen we terug naar de eerder gepresenteerde gedachte, dat de verzorgingsstaat in wezen de maatschappelijke belichaming is van een garantieformule, volgens welke de overheid gehouden is haar burgers een minimum aan zorgvoorzieningen annex sociale grondrechten te waarborgen, dan is dat niet in alle opzichten een bevredigende definiëring. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de tweejaar-

lijkse sociaal-culturele rapportage, zoals verricht door het SCP. De aandacht valt daarbij met name op de verdeling van schaarse goederen onder de Nederlandse bevolking, op het niveau van individuen. In deze aandacht voor sociale ongelijkheid — men spreekt van welzijnstekorten en -overschotten —, zoals die blijkt uit de verdeling van inkomen, macht, scholingskansen, maatschappelijk aanzien, sociaal-culturele participatie enz., staat het SCP niet alleen. Een rapport dat samengesteld is door het secretariaat van de VN constateert, op basis van een vergelijkende analyse van sociale rapporten uit twaalf landen, het volgende:

„The newly-emerging tradition of social reporting seems to be engaging itself towards a utilitarian, relatively egalitarian and harmonious ideal of society to serve as the basis of value judgements necessary in such implicit norm-setting. This pattern of formulating social problems with reference to (usually implicit) norms can be interpreted as an „assessment on the quality of life” 8).

Zulke sociale rapportering nu, sluit nauw aan bij de definiëring van de verzorgingsstaat-als-minimum-garantieformule:

„The essence of the welfare state is government-protected minimum standards of income, nutrition, health, housing, and education, assured to every citizen as a political right, not as charity” 9).

Wat betreft de sociale rapportering over normverdelingen, een tweetal kanttekeningen. Ten eerste veronderstelt het lokaliseren van welzijnstekorten en -overschotten, door middel van over- en onderconsumptie van zorgvoorzieningen, een algemeen onderkend en aanvaard consumptiegemiddelde dat maatgevend zou zijn. Die veronderstelling lijkt mij nogal in strijd met het pluralistische karakter van de Nederlandse verzorgingsstaat. Ten tweede dient de impliciete normstelling, aan de hand waarvan kennelijk de kwaliteit van het bestaan wordt afgemeten bij sociale rapportage, te worden geëxpliciteerd. Vat men immers een norm op als een in beginsel zéér

3) Idem, De verzorgingsmaatschappij in de praktijk, in: J.A.A. van Doorn en C.J.M. Schuyt (red.), *De stagnerende verzorgingsstaat*, Meppel, 1977, blz. 18.

4) D. J. Wolfson, Wat krijgen wij van de overheid?, *Openbare uitgaven*, 1976, no. 1, blz. 4, 5.

5) J.M.M. Ritzen e.a., *Profijt van de overheid: de verdeling van overheidsuitgaven voor Volkshuisvesting en Onderwijs in 1975*, Rijswijk, 1977.

6) M. P. van der Hoek en A. van der Zwan, Kanttekeningen bij de tertiaire inkomensverdeling, *Openbare Uitgaven*, 1978, no. 3, blz. 83.

7) Idem, blz. 88, 89.

8) *National social reports: contents, methods and aims*, prepared by the United Nations Secretariat, Genève, 1976, blz. 55.

9) Harold L. Wilensky, *The welfare state and equality: structural and ideological roots of public expenditures*, University of California Press, 1975, blz. 1.

complexe *correspondentieregel*, die de functie is van het verschil tussen een gewenste en een feitelijke toestand 10), dan zijn er velerlei manieren waarop maatschappelijke (verzorgings)problemen in kaart kunnen worden gebracht. Kortom, definiëring van de verzorgingsstaat aan de hand van gegarandeerde minima en lokalisering van welzijnstekorten aan de hand van impliciete normen duiden op eenzijdige aandacht voor onlust- en deprivatiegevoelens aan de basis van de samenleving 11), terwijl problemen in het brede maatschappelijke midden en in de toplagen, evenals structurele tegenstellingen tussen maatschappelijke groeperingen op die manier uit het zicht verdwijnen.

Convergentiehypothese

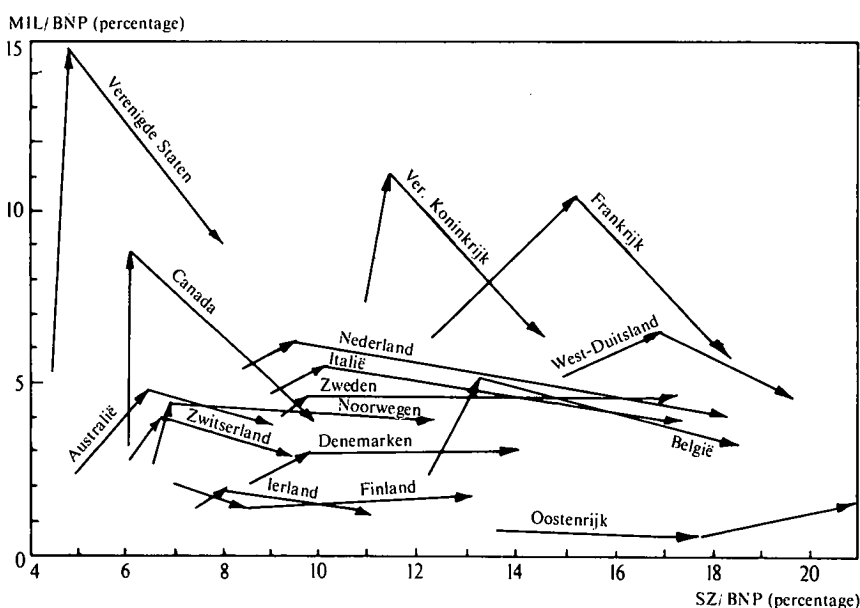
Definiëring van de verzorgingsstaat aan de hand van van overheidswege gegarandeerde minimumstandaarden die voor elke staatsburger even zoveel sociale grondrechten vertegenwoordigen, is evenzeer onbevredigend als we kijken naar een onderzoek als dat van Wilensky naar de *structurele en ideologische determinanten van overheidsuitgaven*. Wilensky concludeert uit een omvangrijk onderzoek naar het openbare-uitgavenpakket voor sociale voorzieningen in een groot aantal landen, dat

„For this sixty-country sample, the primacy of economic level and its demographic and bureaucratic correlates is support for a convergence hypothesis; economic growth makes countries with contrasting cultural and political traditions more alike in their strategy for constructing the floor below which no one sinks. Further evidence of convergence of rich countries is the finding that authoritarian policies have no significant effects net of economic level, while the other two types of political systems, liberal democracy and totalitarianism, have only a small independent influence on social security effort” 12).

Zo'n conclusie heeft slechts beperkte betekenis. Immers, zoals Bilsky opmerkt:

„It is possible to say at this stage that convergence between the rich states exists only as far as the basic humanitarian elements of the welfare state are concerned, i.e. not allowing a human being to sink below a certain minimum. It has to be born in mind that this basic tenet of the welfare state does not refer simply to all human beings as such, but to the numbers of population which are defined by law or by discretionary administrative decision as eligible for a given kind of service. Beyond this point, cultures and ideologies certainly have a say in the direction of the development of welfare, and different strategies influence the nature of welfare... My hypothesis is that in defining the degree of welfare of a certain policy, the percent of spending on social services and its proclaimed relation to economic growth are not the most important parameters... I suggest the following parameters which are in many instances interrelated: (1) the problems, (2) the „ability”, (3) the „wish”, (4) the social administration. It is the interplay between these four parameters and their components that enable us to define the degree and nature of welfare in a particular state. As stated be-

Figuur. Ontwikkelingen in militaire uitgaven ten opzichte van ontwikkelingen in sociale-zekerheidsuitgaven, 1950-1952-1966 (16 landen)

fore, the parameters are interrelated as e.g. the allocation of resources is influenced in the last resort, also by ideological considerations” 13).

De convergentiehypothese gaat dus niet op als men in ruimere zin kijkt naar 1. maatschappelijke integratieproblemen (etnische minderheden, bejaarden enz.), die gegeneerd worden door de demografische en sociale structuur van de samenleving; 2. de beschikbare ruimte binnen het overheidsbudget, wanneer daar „vaste” posten, zoals defensie-uitgaven, vanaf getrokken zijn; of als men kijkt naar 3. de ernst waarmee ideologie wordt omgezet in beleid of naar 4. de inrichting en werkwijze van diverse verzorgingsstaten, waartussen aanzienlijke verschillen bestaan. Zo valt te spreken over de typisch-Nederlandse variant van de verzorgingsstaat, van oudsher gekenmerkt door een sterk „particulier initiatief”, belichaamd in professionele welzijnswerkers en welzijnsorganisaties 14).

Vanuit een ander gezichtspunt, namelijk vanuit het *recht op welzijn*, kan een tweetal concepties inzake de verzorgingsstaat worden onderscheiden:

„The minimal conception of the „right to welfare” is the translation of the general humanistic principle into the following operational terms: access to all those services and goods that are considered by the society to provide a minimal standard... The maximalist interpretation of the „right to welfare” differs from the previous interpretation (access and standard) inasmuch as it strives above the humanistic aim. It adds to the goal of fighting poverty that of diminishing gaps and increasing integration” 15).

Betrekken we deze twee concepties van de verzorgingsstaat op de inkomensmatigingsvoorstellen, zoals die zijn opgenomen in de regeringsnota *Bestek '81*, dan springt in het oog hoe concreet die zijn uitgewerkt ten aanzien van minimumloon en sociale minima en hoe vrijblij-

vend de aspiraties zijn uitgewerkt wat betreft een totaal, geïntegreerd inkomensbeleid: „Het kabinet overweegt een raad van advies in te stellen, die kan adviseren over structurele vraagstukken van inkomensbeleid met name over normen voor inkomens en inkomensverhoudingen, zodat een maatschappelijke discussie over inkomensverhoudingen tot ontwikkeling kan komen” (blz. 54).

Concurrerende overheidsuitgaven

Een belangwekkend punt dat door Wilensky resp. Bilsky is behandeld, betreft de toenemende spanningsverhouding — bij afnemende economische groei — tussen rijksuitgaven bestemd voor „externe” zekerheid (defensie) en „interne” zekerheid (sociale verzekeringen en voorzieningen) 16). Wilensky concludeert dat:

10) L.U. de Sitter, Over het menselijk kompas: normen, waarden en hun verandering, *Wijsgerig perspectief*, 1977, blz. 414. Hoe normen kunnen worden geëxpliciteerd, valt te zien bij F. Gregory Hayden, Toward a social welfare construct for social indicators, *The American Journal of Economics and Sociology*, april 1977, blz. 129-146.

11) J. Berting, Sociale rapportering en beleid, *Bestuurswetenschappen*, 1977, blz. 162 e.v. Zie ook: F. van Heek, *Verzorgingsstaat en sociologie*, Meppel, 1972, blz. 16 resp. H.J. van de Braak, Sociale indicatoren, *ESB*, 26 november 1975, blz. 1154.

12) Wilensky, o.c., blz. 27, 28.

13) Raphaella Bilsky, Basic parameters of the welfare state, *Social Indicators Research*, 1976, no. 3, blz. 457, 458.

14) Zie J.A.A. van Doorn, o.c., blz. 28 e.v. (voetnoot 3).

15) Bilsky, o.c., blz. 466, 467.

16) Wilensky, o.c., blz. XII; Bilsky, o.c., blz. 454.

„If we consider time-series data... and pinpoint the nations with the most bloated military budgets; the hypothesis that warfare and welfare have become mutually subversive receives support... concentrating on the sixteen countries for which we had complete trend data, this analysis underscores a crucial period in which military burdens in the rich countries have proved most costly to social security programs” 17).

Een en ander is door hem door middel van het bovenstaande schema in beeld gebracht (blz. 78).

De pijlen voor Nederland zijn opgebouwd uit de volgende coördinaten: militaire uitgaven 5,4; 6,2; 4,1; sociale-zekerheidsuitgaven 8,5; 9,4; 18,3. Ter vergelijking, de coördinaten die gelden voor de VS: militaire uitgaven 5,4; 14,9; 9,1; sociale-zekerheidsuitgaven 4,4; 4,7; 7,9.

De geschetste concurrentieverhouding krijgt meer perspectief als men de voorgenomen volumebeperkingen in de sociale zekerheid afzet tegen de reële groeicnorm van 3% die in *Bestek '81* wordt aangehouden voor de defensie-uitgaven (blz. 31, 32).

(Om)buigen of barsten

Minstens zo belangrijk als zulke keuzen afwegingsproblematiek binnen de rijksbegroting, alsook tussen particuliere en publieke sector, is de groeiende span-

ning tussen de feitelijke en gewenste besluitvormingsstructuur in de stagnerende verzorgingsstaat. Inmiddels is natuurlijk al stevig gediscussieerd over geleide loonpolitiek, gevangenendilemma's, het regeren per nota en wat al niet meer 18). Opvallend is echter dat daarbij weinig gereferereerd is aan concrete beslissingsprocedures. Zo is indertijd op een congres van de Nederlandse Vereniging voor het onderzoek van Arbeidsverhoudingen door P. A. de Ruiter een zinnig voorstel gedaan om de gangbare *spelregels* bij het georganiseerd overleg en bij de opstelling van de rijksbegroting meer en beter op elkaar af te stemmen 19). Vooral sinds in het overleg tussen de sociale partners de „trade-off” tussen materiële offers en immateriële hervormingsvoorstellen van gewicht is geworden, kan bij elk matigingsbeleid niet genoeg aandacht worden besteed aan de besluitvormingsstructuur.

Het bedoelde voorstel komt er in het kort op neer, dat begrotingsopstelling en georganiseerd overleg — ter wille van een betere terugkoppeling — worden omgevormd van seriegeschakelde naar parallelgeschakelde besluitprocedures. De ratio voor zo'n procedurele constructie behelst, dat wordt afgerekend met de *fictie van de wederzijdse neutraliteit*. In een „inlevereconomie” zijn immers de resultaten van het fiscale en rijksuitgavenbeleid en die van het georganiseerd overleg

in belangrijke mate interdependent. De consequentie van zo'n parallelgeschakelde beslissingsconstructie zou zijn, dat bij de voorbereiding van de rijksbegroting de voorlopige uitkomsten — bij voorkeur in termen van beleidsalternatieven — van het georganiseerd overleg worden betrokken, terwijl omgekeerd bij dat overleg de voorlopige begrotingsvoorstellen zouden worden betrokken. Weliswaar ruikt zo'n constructie ietwat naar neo-corporatisme, maar misschien moet dat vooralsnog voor lief worden genomen als we bedenken dat het creëren en hanteren van adequate overlegkaders een noodzakelijke voorwaarde is voor de totstandkoming van een ordelijk en maatschappelijk aanvaard sociaal-economisch (matigings)beleid. Lukt dat niet, dan wordt het pas echt (om)buigen of barsten.

H. J. van de Braak

17) Wilensky, o.c., blz. 74, 75.

18) Vgl. J.W. de Beus, De onafwendbaarheid van een geleide loonpolitiek (I) en (II), *ESB*, 8 februari 1978, blz. 132-137; 15 februari 1978, blz. 173-178. Voorts: Themanummer over „Rегeren per nota”, *Beleid & Maatschappij*, maart/april 1976.

19) P.A. de Ruiter, Communicerende vaten, in: J. de Jong (red.), *Gevolgen van afnemende economische groei voor de Nederlandse arbeidsverhoudingen*, UPR, 1976, blz. 63-77.

Leland S. Burns en Leo Grebler: *The housing of nations*. The MacMillan Press, Londen, 1977.

De economische theorie is voor een groot deel gebaseerd op de verdeling van uitgaven in productieve uitgaven (de investeringen) en niet-productieve uitgaven (de consumptie). Consumptie werd altijd beschouwd als het uiteindelijke doel van de economie en daarom werd verondersteld dat er geen terugkoppeling van de consumptie naar andere grootheden in de economie bestond, anders dan via de werking van de multiplier-mechanismen, die in gang werden gebracht door *autonome* veranderingen in het niveau van consumptie. Deze houding ten opzichte van de consumptie had belangrijke consequenties voor de overheidspolitiek, vooral waar het de ontwikkelingslanden betrof. De algemene gedachte was dat vóór alles de productie moest toenemen. Daarmee werd nieuw inkomen gecreëerd, waarvan het grootste deel door de verdiemers van dat inko-

men weer zou worden geconsumeerd. Ze konden dan zelf beslissen welk deel van deze consumptie besteed zou worden aan bijvoorbeeld huisvesting en welk deel aan andere consumptiegoederen en aan diensten.

De ideeën over het belang van de consumptie van goederen en diensten zijn nu belangrijk gewijzigd, ofschoon niet volledig. Er wordt nu meestal wel erkend dat de zogenaamde productieve activiteiten feitelijk noch mogelijk zijn zonder technische infrastructuur zoals wegen, spoorwegen, irrigatiedammen, communicatiemiddelen, enz., noch zonder een sociale infrastructuur bestaande uit scholen, gezondheidszorg, recreatiemogelijkheden, goede huisvesting, enz. Wil de economie goed kunnen functioneren dan zijn beide soorten van infrastructuur even essentieel als fabrieksgebouwen en de uitrusting daarvan.

In zover de geldelijke effecten van de voorziening van de bevolking met betere sociale voorzieningen toevallen aan de gebruiker van deze voorzieningen, bijvoorbeeld door salarisverhoging als gevolg van een hogere produktiviteit, profiteert het individu in economisch opzicht daarvan indirect. De directe bijdrage tot zijn welzijn zou echter bijvoorbeeld een betere gezondheid zijn. Beide effecten zijn voor het individu belangrijk en het zou geen dubbel telling zijn als zijn hogere salaris zowel als zijn betere gezondheid zouden worden beschouwd als bijdragen tot zijn persoonlijk welzijn en dat van zijn gezin.

Deze overwegingen leiden ons tot de vraag hoe belangrijk de bijdragen van bovengenoemde voorzieningen voor het welzijn van mensen zijn en hoe deze bijdragen kunnen worden gemeten (als dat al zou kunnen) in economische termen, in gezondheidstermen, in termen van een toegenomen vraag naar scholing, enz.

In het boek van Burns en Grebler *The housing of nations* zijn de resultaten gepubliceerd van een aantal onderzoeken over het meten van de effecten van verbeterde huisvesting op het welzijn, zoals dat boven omschreven is, van de gezinnen die in deze woningen werden ondergebracht. De door hun ondernomen taak is zowel buitengewoon interes-

sant als riskant: interessant omdat ieder bewijs van de invloed van consumptie of van specifieke diensten op het welzijn zeer welkom zou zijn, en gevaarlijk vanwege de moeilijkheden van het meten van deze effecten. Verhuizing naar betere woningen is meestal het resultaat van een verbeterde financiële positie, maar het in dit boek te onderzoeken probleem betreft het meten van de verbeteringen, o.a. van de financiële positie, als een *resultaat* van de verbeterde huisvesting.

Eén van de grote verdiensten van het uitstekende boek dat Lee Burns en Leo Grebler hebben geschreven over dit onderwerp, is de nauwkeurigheid waarmee ze hun studies hebben ondernomen en de objectiviteit waarmee ze hun resultaten presenteren en interpreteren. Het bewijs hiervan kan gevonden worden op blz. 162 waar een samenvatting van hun resultaten wordt vermeld:

Samenvattend kan worden gezegd dat de conclusies die uit de ondernomen studies getrokken kunnen worden dubbelzinnig zijn. Opmerkelijk is dat er geen onverklaarbare versturende consequenties zijn, dat wil zeggen, dat in geen enkel geval betere huisvesting leidde tot slechtere omstandigheden voor de verhuide personen die in het onderzoek betrokken waren. Aan de andere kant zijn er opmerkelijk weinig gevallen waar relokatie in een nieuwe behuizing ondubbelzinnig gunstige resultaten deed ontstaan".

Een aantal vraagtekens kan worden gezet achter een paar veronderstellingen die moesten worden gemaakt voordat de verkregen resultaten van de studies konden worden geïnterpreteerd. Eén ervan is de vraag of de omvang van een toename van het aantal bezoeken aan een dokter het gevolg is van slechtere gezondheid en omgekeerd. In een aantal gevallen kon inderdaad na de verhuizing van de gezinnen in de testgroep een toename worden waargenomen (b.v. de metaalarbeiders in Monterrey, Mexico en Ciudad Guayana in Venezuela). Het is moeilijk te beoordelen of dit positief of negatief moet worden gewaardeerd. Het is zelfs mogelijk dat bijvoorbeeld mensen in ontwikkelde landen, ofschoon over het algemeen gezonder dan in vele ontwikkelingslanden, vaker naar een dokter gaan als gevolg van hun hoger ontwikkelingsniveau en een betere informatie over preventieve geneesmiddelen.

Een andere vraag, waarvan ook de schrijvers zich bewust waren, is waarom sommige mensen een andere huisvesting kregen en anderen niet. Als het criterium voor deze selectie produktiviteitsverhoging in het verleden was, zodat de betere huisvesting gold als een soort beloning voor hun verrichte prestaties, dan is het waargenomen resultaat (verdere toename van hun produktiviteit) slechts gedeeltelijk te danken aan hun huisvesting en voor een ander deel louter een voortzetting van de opwaartse trend in hun produktiviteit die al bestond voor de verhuizing. Het bleek niet mogelijk in

alle gevallen vast te stellen dat de keuze van de leden van de testgroep en van de controlegroep volledig aselekt was. Dit kan de resultaten hebben beïnvloed.

Deze opmerkingen zijn echter slechts van zijdelings belang. In het algemeen werden de analyses met uiterste zorg en precisie uitgevoerd. In het eerste deel van het boek wordt huisvesting in een nauwer economisch verband gezien. Hoofdstuk 2 gaat over investeringen in huisvesting en hoofdstuk 3 over consumptie in huisvesting. Een interessante uitspraak in het hoofdstuk dat gaat over investering in huisvesting is dat deze investeringen als een deel van het BNP een kwadratische functie van het bruto nationaal product per hoofd van de bevolking zijn zowel als van de bevolkingsgroei. Het blijkt dat het aandeel van de huisvesting in het BNP een maximum van 8.45% bereikt bij een inkomensniveau van \$ 1550 per jaar.

De verklaring die in het boek gegeven wordt is dat vanaf dit inkomensniveau de voorkeur voor andere goederen sneller stijgt. „Auto's, koelkasten, wasmachines, televisies en stereo-installaties en een groot aantal andere nieuwe goederen komen plotsklaps ter beschikking als de reële inkomensstijging een groter deel van de bevolking in staat stelt deze goederen te kopen" (blz. 40-41).

Ofschoon deze verklaring op het eerste gezicht acceptabel lijkt kan men zich toch afvragen waarom deze vermeld is in het hoofdstuk over investeringen in huisvesting en niet in het hoofdstuk over de consumptie van woningdiensten, waar een andere, lineaire, relatie werd gevonden. Dit vereist een nadere verklaring omdat men, speciaal gezien het bovengebruikte argument, eerder het omgekeerde zou verwachten.

Als het aandeel van de bruto jaarlijkse huur van de totale consumptie-uitgaven een lineaire functie van het persoonlijk besteedbare inkomen per hoofd zou zijn, dan zou dit inhouden dat de bruto jaarlijkse huur een kwadratische functie van het BNP zou zijn, als zowel persoonlijk inkomen als totale consumptie lineaire functies van het BNP zouden zijn, hetgeen een redelijke veronderstelling is. Dit zou echter inhouden dat, als wordt verondersteld dat de bruto jaarlijkse huur proportioneel is met de totale kapitaalvoorraad, de investeringen een lineaire functie van het BNP zouden zijn en dus de investeringen als een fractie van het BNP een hyperbolische functie laten zien en niet, zoals aangegeven, een kwadratische. In het geval investeringen in huisvesting als een fractie van het BNP een lineaire functie van BNP zijn, zou het aandeel van de totale huursom in het BNP een kwadratische functie moeten zijn. De investeringsfunctie moet altijd van een lagere orde zijn dan de consumptiefunctie en niet, zoals gesuggereerd door de analyse, van een hogere orde.

Het schijnt dat presentatie van een meer algemeen model van de woning-

markt, dat zowel de consumptiezijde en de investeringszijde van de markt omvat, meer samenhangend kan laten zien wat de interrelaties tussen alle relevante variabelen zijn. Het lijkt ook gewenst dat in zo'n model prijzen worden opgenomen, ofschoon het waarschijnlijk nooit mogelijk zal zijn internationaal vergelijkbare gegevens over de prijzen van woningen te verkrijgen. Een model zonder prijzen zou evenwel kunnen worden gemaakt en kunnen worden geïntegreerd met het model in hoofdstuk 5 naar aanleiding van een theorie over de interventie op de woningmarkt. Het is begrijpelijk dat de drie onderwerpen apart werden behandeld, maar het kan de moeite waard zijn te trachten ze te integreren in één model, dat tegelijkertijd een consumptievergelijking en een investeringsvergelijking geeft en ook kan dienen als een theorie voor de interventie van de overheid.

In het laatste hoofdstuk wordt de huisvestingspolitiek voor sociale en economische ontwikkeling besproken. Dit hoofdstuk is bijzonder goed geschreven en geeft bruikbare suggesties voor „second-best" oplossingen, welk hard nodig zijn gezien het ontbreken van voldoende fondsen voor de „first-best" oplossing. „Doe-het-zelf" wordt genoemd als een second-best oplossing. Hier kan worden vastgesteld dat ook in de ontwikkelde wereld, vooral in Zwitserland, Italië, Oostenrijk en Zuid-Duitsland, grote aantallen huizen van relatief hoge kwaliteit worden gebouwd door georganiseerde „doe-het-zelvers". Onofficiële schattingen in Oostenrijk wijzen uit dat ongeveer 40% van het totale woningbestand zelf is gebouwd en niet in de economische statistieken van het land voorkomt hetgeen aangeeft hoe succesrijk „doe-het-zelf" kan zijn als de wens om een goed huis te bezitten werkelijk aanwezig is.

Na lezing van het boek is men niet alleen onder de indruk van de ongelooflijke hoeveelheid werk die uitgevoerd moest worden voordat het mogelijk was de kwantitatieve hoofdstukken te schrijven, maar ook van de elegantie waarmee de schrijvers een algemeen kader voor deze hoofdstukken hebben gecreëerd. Het resultaat is een zeer goed en eerlijk boek over een belangrijk onderwerp, dat aan economen, woningexperts, planners en sociologen kan worden aanbevolen. Kortweg aan iedereen die geïnteresseerd is in de verbetering van het welzijnsniveau van de armen. Zonder dit expliciet te vermelden, hebben de schrijvers niet slechts een elegante manier aangegeven om de bestaande inkomensverdeling ten gunste van deze armen te verbeteren, maar een weg die waarschijnlijk ook economisch efficiënt is.

Als het boek goed verkoopt — en dat zal het wel omdat het dat verdient — zal een tweede editie spoedig nodig blijken. In deze tweede editie zouden dan enkele

correcties in de tekst kunnen worden aangebracht. Een paar technische suggesties voor correcties zijn:

• Op blz. 48 worden de letters van het alfabet gebruikt om de landen in de figuren aan te geven. Een internationaal meer begrijpelijke notatie zou zijn de auto-registratieletters van de landen te gebruiken.

• Onderaan blz. 50 wordt gezegd dat als de elasticiteit (van de vraag naar woningen) b.v. 0,5 zou zijn, slechts de helft van de inkomenssubsidie (voor

algemene inkomensbijdrage) zou worden gebruikt voor additionele huisvestingsconsumptie. Dit is niet juist en moet zijn: 0,5 keer het gemiddelde aandeel van huisvesting in het inkomen zal worden gebruikt voor huisvesting.

• Op de blz. 60 en 62 zou ik liever de feitelijke waarnemingen in de figuren willen zien dan de verwachte waarden. De figuren zouden dan instructiever worden.

Leo H. Klaassen

Hans van den Doel: Het bieftuksocialisme en de economie. Het Spectrum, Utrecht, 1978, 176 blz., f. 14,50.

In dit boek heeft Van den Doel een aantal van zijn recente artikelen in de *Haagse Post*, *Socialisme en Democratie* en het *Economisch Dagblad* gebundeld. De meeste bijdragen hebben een ingrijpende bewerking ondergaan, terwijl enkele geheel nieuwe hoofdstukken zijn toegevoegd. Alle hoofdstukken zijn vlot geschreven en dragen het kenmerk van het toepassen van recente economisch-theoretische inzichten op actuele economische en politieke vraagstukken. Van den Doel schrijft zo, dat men vrijwel steeds recht overeind blijft zitten. Sommigen zullen zelfs de neiging in zich voelen opkomen op te staan.

Twee thema's komen in het boek met de regelmaat van de klok terug: het zogenaamde „dilemma van de gevangenen” en de noodzaak van een expansie van de publieke sector met het oog op het terugdringen van de werkloosheid. Aan het eerste thema is ook een van de nieuwe hoofdstukken gewijd. Onder de titel „Het prisoners' dilemma en de professoren” wordt ingegaan op enkele reacties op het voorstel van Tinbergen, De Galan en Van den Doel voor een geleide loonpolitiek. Dit voorstel was onder meer gebaseerd op de gedachte dat langs vrijwillige weg niet voldoende loonmatiging tot stand zal komen, die de ruimte zou moeten verschaffen voor het expanderen van de collectieve sector. Van den Doel veegt de vloer aan met de reacties van Ter Heide, Albeda, Wolfson, Pais en Peper. Persoonlijk vermoeden wij dat een meer dynamische interpretatie van het dilemma van de gevangenen wel eens tot de conclusie zou kunnen leiden dat op den duur langs de weg van informele communicatie een zodanig inzicht in het echte eigenbelang ontstaat, dat de conclusie die Van den Doel uit het dilemma trekt niet zo onomstotelijk zijn als hij het wel eens voorstelt.

Met betrekking tot de vraag of de werkloosheid moet worden bestreden door een grootscheepse expansie van de overheidsuitgaven is het opnieuw nuttig kennis te nemen van het in het algemeen

volstrekt ongewijzigde standpunt van Van den Doel. Dat noch een kabinet-Den Uyl noch een kabinet-Van Agt zijn aanbevelingen in deze volgt, bewijst nog niet dat hij ongelijk heeft. Toch menen wij dat de beschouwingen van Van den Doel te globaal, te macro-economisch, te mechanisch en te zeer gespeend van de micro-economische werkelijkheid zijn. Er wordt onvoldoende rekening gehouden zowel met de consumenten van vlees en bloed als met de producenten die in het bedrijfsleven van alledag zorg moeten dragen voor de vernieuwing en de creativiteit.

Formeel is best een model te maken waarbij tachtig procent van het nationale inkomen wordt gevormd door de publieke sector en de rest door een particuliere sector. De kernvraag is echter of een dergelijke herverdeling van de verhouding van private en publieke sector niet ook invloed heeft op de omvang van de productie. Aan die vraag gaat Van den Doel voorbij, terwijl er voldoende aanwijzingen zijn dat zelfs bij het huidige niveau van de verdeling een verdere verschuiving in de richting van de publieke sector een belangrijke daling van de omvang van het nationale inkomen te weeg zal brengen. In dit verband moge ook aandacht worden gevraagd voor de merkwaardige paradox die wordt gevormd door de sombere voorspellingen van vooral macro-economen omtrent de economische ontwikkeling en de feiten zoals deze uit de handelingen van producenten en consumenten dagelijks kunnen worden afgelezen. In het gedrag van de afzonderlijke economische subjecten vindt men de sombere macro-economische cijfers bepaald niet weerspiegeld.

Het nieuwe boek van Van den Doel kan van harte worden aanbevolen. Zijn bijdragen tot de economische discussie in ons land zijn van groot belang, daar zijn opvattingen voortdurend worden gevoerd door een grondige kennisneming van de recente economische literatuur.

A. Heertje

Drs. A.W.J.E. van der Bunt, Prof. Ir. K.T.A. Halbertsma, Prof. Dr. M. Mulder (red.): Macht in en rond organisaties. Samsom, Alphen a/d Rijn, 1977, 219 blz., f. 24,75.

Gebundelde bijdragen, oorspronkelijk gepresenteerd op een conferentie van de Orde van Organisatiekundigen en -Adviseurs (O.O.A.) en de Stichting Inter-academische Opleiding Organisatiekunde (S.I.O.O.).

ESB *Mededelingen*

Examen marktonderzoek

Onder auspiciën van de Nederlandse Vereniging van Marktonderzoekers wordt op 20 september a.s., in Hotel Smits te Utrecht, voor de eerste maal het nieuwe examen Marktonderzoek NVM-A afgenomen. Dit examen is ministerieel goedgekeurd. De inschrijving voor het examen sluit 20 augustus 1978.

Prospectus, exameneisen en reglementen kunt u bestellen door f. 2,50 over te maken op postgiro 66 56 50 t.n.v. Nederlandse Vereniging van Marktonderzoekers te Amsterdam, onder vermelding prospectus NVM.

Inlichtingen: Secretariaat van de Examencommissie, NVM, Van Eeghenstraat 86, Amsterdam, tel.: (020) 7395 51.

Toekomstbeeld der Industrie

Op 5 mei 1978 werd door de Stichting Toekomstbeeld der Techniek een symposium georganiseerd over het onderwerp: Toekomstbeeld der Industrie. De voordrachten die op dit symposium werden gehouden zijn bijeengebracht in Stichtingspublicatie nr. 24, *Toekomstbeeld der industrie*. Door een vijftal sprekers werden even zovele invalshoeken belicht.

1. Prof. Dr. P. de Wolff: Problemen van voorspelbaarheid;
2. Drs. R. F. M. Lubbers: Industrie en overheid;
3. Dr. Ir. H. Kramers: Innovatie;
4. Prof. Ir. J. in 't Veld: De sociale problematiek;
5. Mr. G. A. Wagner: Internationale verhoudingen: onze industrie tussen wal en schip.

De bundel zal medio augustus 1978 beschikbaar komen en kan besteld worden door overmaking van f. 9,50 op postgironummer 160 99 00 van de Stichting te 's-Gravenhage.

Inlichtingen: Stichting Toekomstbeeld der Techniek, Prinsessegracht 23, 's-Gravenhage, tel.: (070) 64 68 00.